

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

BT 2021

CONSILIATORES TEVBNERIANI

GIAN BIAGIO CONTE
JAMES DIGGLE
DONALD J. MASTRONARDE
FRANCO MONTANARI
HEINZ-GÜNTHER NESSELRATH
DIRK OBBINK
OLIVER PRIMAVESI
MICHAEL D. REEVE
RICHARD J. TARRANT

L. ANNAEVS SENECA
DE CLEMENTIA LIBRI DVO

EDIDIT
HERMANNUS MALASPINA

DE GRUYTER

- RICHTER, W., Das Problem der Datierung von Seneca De clementia, *Rheinisches Museum* 108 (1965), 146–70 (Richter).
- DE ROMILLY, J., *La douceur dans la pensée grecque*, Paris 1979.
- ROSSBACH, O., *De Senecae philosophi librorum recensione et emendatione* (II. *De libris qui sunt de beneficiis et de clementia recensendis*), Vratislaviae 1888 [= Hildesheim 1969] (Rossh.¹).
- ROSSBACH, O., censura HOSIUS (ed.) a. 1900, *Berliner Philologische Wochenschrift* 27 (1907), 1478–90 (Rossh.²).
- ROSSBACH, O., censura HOSIUS (ed.) a. 1915, *Berliner Philologische Wochenschrift* 35 (1915), 678–82 (Rossh.³).
- SCHIMMENTI, P., Sulla datazione del *De clementia* (Clem. 1,9,1), *Giornale Italiano di Filologia* 53 (2001), 37–68.
- SCHULTESS, F., Ad Senecae libros de clementia, *Rheinisches Museum* 33 (1878), 221–31 (Schu.).
- SHACKLETON BAILEY, D. R., Emendations of Seneca, *Classical Quarterly* 20 (1970), 350–63 (Bail.).
- SIESBYE, O., Småting, in *Opuscula philologica ad MADVIGIUM a discipulis missa*, Helsingiae 1876, 253 (Siesb.).
- SOVERINI, P., La clemenza dei potenti. Considerazioni sul primo libro del *De clementia* di Seneca, *Bollettino di Studi Latini* 30, 1 (2000), 48–61 (Sov.).
- HENRICI STEPHANI, Ad Senecae lectionem prooemio, sine loco 1586 (Steph.).
- STOVER, J., Olybrius and the *Einstelehn Eclogues*, *Journal of Roman Studies* 105 (2015), 288–321.
- THOMAS, Æ., Miscellae quaestiones in L. Annaeum Senecam philosophum, *Hermes* 28 (1893), 277–311 (Thomas).
- VALLETTE, P., Le *De clementia* de Sénèque est-il mutilé ou inachevé?, in *Mélanges P. THOMAS*, Bruges 1930, 687–700.
- WAGENVDOORT, H., Ad Sen. De clem. I, 3, 5; 19, 8; II, 7, 1, *Mnemosyne* 18 (1965), 184–6 (Wag.).
- WALTER, F., Zu lateinischen Schriftstellern, *Philologus* 80 (1924), 437–53 (Walter¹).
- WALTER, F., Zu Seneca, *Philologische Wochenschrift* 46 (1926), 189–92 (Walter²).
- WATT, W. S., Notes on Seneca De beneficiis, De clementia, and Dialogi, *Harvard Studies in Classical Philology* 96 (1994), 225–40 (Watt).
- WESSELIING, P., *Observationum variarum libri II*, Amstelredami [sic] 1727 [= Leipzig 1832] (Wess.).
- VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, U., Lesefrüchte, *Hermes* 37 (1902), 302–14 [= *Kleine Schriften* IV, Berlin 1962] (Wil.).
- WINTERBOTTOM, M., censura MALASPINA (ed.), *Bryn Mawr Classical Review* 2001.08.08.
- ZWIERKLEIN, O., Zur Datierung von Senecas De clementia, *Rheinisches Museum* 139 (1996), 14–32 (Zwi.).

CONSPECTUS SIGLORUM

SIGLA CODICUM SAECULO IX EXARATORUM

- N = Codex Nazarianus (Vaticanus Palatinus Lat. 1547, saec. IXⁱⁿ)
 N¹ manus prior ante emendationem
 N^{1c} manus prior se ipsa emendans
 N² manus altera emendans paulo posterior
 N³ manus recentiores (bis laudantur)
 N^c emendatio incertae manus

- R = Codex Vaticanus Reginensis Lat. 1529 (saec. IXⁱⁿ)
 R¹ manus prior ante emendationem
 R² manus prior se ipsa emendans vel altera manus paulo posterior
 R¹ manus recentiores
 R^c emendatio incertae manus

SIGLA CODICUM RECENTIORUM

r = consensus codicum recentiorum (praeter laudatos)

Q = Codex Lipsiensis I 4, 47, 33v–39v (saec. XII)

φ = consensus codicum C C1 C2 C3

- C Codex Parisinus Latinus 15085, 93v–112v (saec. XII)
 C1 Codex Vaticanus Rossi 604, 284r–295v (saec. XIV)
 C2 Codex Vaticanus Latinus 1769, 116r–120r (saec. XIV)
 C3 Codex Vaticanus Latinus 4086, 83r–94r (saec. XIV)

ψ = consensus codicum π et γ (praeter laudatos)

π = consensus codicum P P1

- P Codex Parisinus Latinus 6382, 93v–112v (saec. XIII)
 P1 Codex Universitatis Basiliensis F. IV 14, 219r–227r (saec. XV)

γ = consensus codicum (A) F L T G (G1) (G2) (G3) (G4) (G5)

- A Codex Erfurtensis Ampl. Q. 3, 95v–110v (I, 1, 1–18, 2, saec. XII)
 F Codex Laurentianus Plut. LXXVI 36, 35v–42r (saec. XII)
 L Codex Leidensis Lips. 49, 125v–141r (saec. XII)
 T Codex Parisinus Latinus 8542, 42r–49v (saec. XII)
 G Codex Marcianus Latinus Z 268 = 1698, 75v–79r (saec. XIV)
 G1 Excerpta codicis Vaticani Latini 11543, 124r–126r (saec. XII)
 G2 Excerpta codicis Vaticani Reginensis 147, 30v–32r (saec. XII)
 G3 Excerpta codicis Vaticani Reginensis 1637², 72r–77r (saec. XII/XIII)

Sov. = SOVERINI 2000, 60-1

Thomas = THOMAS 1893, 293-7

Ven. = Editio Veneta anni 1492

Wag. = WAGENVoORT 1965

Walter¹ = WALTER 1924, 444-5Walter² = WALTER 1926, 189-90

Watt = WATT 1994, 230-1

Wesen. = Wesenberg in app. et adn. Gertz

Wess. = WESSLING 1727, II, cap. 24,
p. 263Wil. = VON WILAMOWITZ-MOELLE-
DOFF 1902, 307

Wint. = M. Winterbottom per litteras

Zwi. = ZWIERLEIN 1996, 16 adn. 13;

19-26

L. ANNAEI SENECAE
DE CLEMENTIA

LIBER I

1 Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut quodam
modo speculi vice fungerer et te tibi ostenderem perventurum ad
voluptatem maximam omnium. Quamvis enim recte factorum
verus fructus sit fecisse nec ullum virtutum pretium dignum illis
5 extra ipsas sit, iuvat inspicere et circumire bonam conscientiam,
tum immittere oculos in hanc immensam multitudinem discordem,
seditiosam, inpotentem, in perniciem alienam suamque pariter
exultaturam si hoc iugum fregerit, *** ita loqui secum:

2 «Egone ex omnibus mortalibus placui electusque sum qui in
10 terris deorum vice fungerer? Ego vitae necisque gentibus arbiter!
Qualem quisque sortem statumque habeat in mea | manu positum 126r
est; quid cuique mortalium fortuna datum velit meo ore pronun-
tial; ex nostro responso laetitiae causas populi urbesque concipi-
unt; nulla pars usquam nisi volente propitioque me floret; haec tot
15 milia gladiatorum, quae pax mea comprimit, ad nutum meum strin-
gentur; quas nationes funditus excidi, quas transportari, quibus
libertatem dari, quibus eripi, quos reges mancipia fieri quorumque
capiti regum circumdari decus oporteat, quae ruant urbes, quae
orientur, mea iuris dictio est. 3 In hac tanta facultate rerum non ira
20 me ad iniqua supplicia compulit, non iuvenilis impetus, non teme-
ritas hominum et contumacia, quae saepe tranquillissimis quoque
pectoribus patientiam extorsit, non ipsa ostentandae per terrores

Inscr. LB ANNAEI SENECAE DE BENEFICIIS / LIB. VII - EXPL. - / INCIP. LIB. I
DECLLEMENTIA / FELICITER N

5 iuvat tamen G5^u (add. marg.) Eras.² | circumire R; cir circum ire N^o: circum
ire N^o | 6 hanc r: hac N | 8 *** ita scripsi: ita N: et ita C1C3 edd.; itaque Cal.
Supple e.g. (salutare, necessarium, a te impositum et) ita | 10 -que gentibus
N^o: quigentibus N^o | dist. Gertz: arbiter? dist. Haase | 12 mortalium R²:
motalium N; motarium R² | fortuna R: fortuna## (ex-natū?) N^o | 15 gladio-
rum quae N²: gradiorumq: N^o | 21 tranquillissimis N^o (-ili-) Q ≠ AFL-T^u:
-ilissimi N^o

potentiae dira, sed frequens magnis imperiis gloria. Conditum, immo, constrictum apud me ferrum est, summa parsimonia etiam vilissimi sanguinis; nemo non, cui alia desunt, hominis nomine apud me gratus est. ⁴ Severitatem abditam, at clementiam in procinctu habeo; sic me custodio tamquam legibus, quas ex situ ac tenebris in lucem evocavi, rationem redditurus sim. Alterius aetate prima motus sum, alterius ultima; alium dignitati donavi, alium humilitati; quotiens nullam inveneram misericordiae causam, | mihi peperci. Hodie diis immortalibus, si a me rationem repetant, adnumerare genus humanum paratus sum.

⁵ Potes hoc, Caesar, audacter praedicare: omnia quae in fidem tutelamque tuam venerunt tuta haberi, nihil per te neque vi neque clam adimi rei p. Rarissimam laudem et nulli adhuc principum concessam concupisti: innocentiam. Non perdit operam nec bonitas ista tua singularis ingratos aut malignos aestimatores nancta est; refertur tibi gratia: nemo unus homo uni homini tam carus unquam fuit quam tu p.R., magnum longumque eius bonum. ⁶ Sed ingens tibi onus inposuisti: nemo iam divum Augustum nec Ti. Caesaris prima tempora loquitur nec, quod te imitari

2 et 4 apud R: apud N | 4 at N²: ac N¹ | 5 ex situ Q Gruter¹: exitu N: ex abdito r edd. vett. | 6 in lucem evocavi N²: in luce me vocavi N¹ | sim N²: sum N¹ | 8 humilitati R: humiliti N¹: humilitati N² | 9 peperci N²: perperci N¹: peperci Baeh.¹ | 12 suppl. Gertz (ex 5^a): tute läberj N¹ (-rj N²): tute / lamberi R: Omniaque in fide et) tutela haberi C: omnium quae in fidem) tutelamque tuam venerunt C3 Pinc.: omnia quae in fidem) tutelamque tuam venerunt 5^a: omnia in fida) tutela haberi Eras.²: tutelam(que tuam venerunt diligentissime fov)eri Haase: omnia a te in fide)li tutela haberi Haupt²: omnia quae in fidem) (et) tutelam (acceperis salva ha)beri Madvig²: alii alia | 13 clam adimi Haupt²: clamati N: clam (R. v. ereptum T Eras.²: clam (damni par)ari Haase: clam (damni da)ri Madvig²: clam (dari damni) Gertz: alii alia | 13-14 rarissimam — concessam. Concupisti innocentiam dist. Kron.¹ | 13-14 principum N¹: principium N² | 14 innocentiae Wesen. (ausim potius Innocentia non e.g.s., quod multo meliorem clausulam efficit) | perdit N¹ Gertz: perdis N² edd.: perdidit Cast. (ut tempus nancta est ver. 16 sequatur). | 15 singularis N²: -ari N¹ | aestimatores N¹: est- N² | 16 tibi gratia N²: tigratia N¹ | 18 ingens QALT: indigens N¹: onus N²: honns N¹: nemo R: nemo ### (ras. III-IV litterarum) N²: nemo (nemo) Baeh.² | 19 quod R: quod N

velit, exemplar extra te quaerit: principatus tuus ad gustum exigitur. Difficile hoc fuisset, si non naturalis tibi ista bonitas esset, sed ad tempus sumpta: nemo enim potest personam diu ferre. Ficta cito in naturam suam reccidunt; quibus veritas subest quaeque, ut ita dicam, ex solido enascuntur, tempore ipso in maius meliusque procedunt. ⁷ Magnam adibat aleam p.R. cum incertum esset quo se ista tua nobilis indoles daret; iam vota publica in tuto sunt; nec enim periculum est ne te subita tui capiat oblivio. Facit quidem avidos nimia felicitas, nec | tam temperatae cupiditates sunt umquam ut in eo quod contingit desinant; gradus a magnis ad maiora fit et spes improbissimas complectuntur insperata adsecuti; omnibus tamen nunc civibus tuis et haec confessio exprimitur, esse felices, et illa, nihil iam his accedere bonis posse, ut perpetua sint. ⁸ Multa illos cogunt ad hanc confessionem, quae nulla in homine tardior est: securitas alta, affluens, ius supra omnem iniuriam positum; obversatur oculis laetissima forma rei p., cui ad summam libertatem nihil deest nisi pereundi licentia. ⁹ Praecipue tamen aequalis ad maximos imosque pervenit clementiae tuae admiratio: cetera enim bona pro portione fortunae suae quisque sentit aut expectat maiora minoraque, ex clementia

1 le del Baeh.² | gustum N (confer SEN. ep. 85, 1; Suet. Nero 33, 3; PLIN. ep. 4, 27, 5; Gron.¹ p. 84): augustum R: (eum) gustum (quem dedisti) Mur.: (anni) gustum Lips.²: obrussam Haase: gustum (sui) vel (suum) Gertz (dub. app.: «gustum ... nude positum offendit»): ius tuum Bads.: gustatum Büch.: alii alia | 2 fuisset N²: fuisse N¹ | 4 naturam R: # naturam (a ras. ut vid.) N²: reccidunt N Gertz: recidunt r | 5 ex solido N²: ex solido N¹ | 6 meliusque (optima clausula) N²: melius N¹: (ac) melius Pré. (dub. app., sed contra usum) | aleam NQC² Eras.²: aliam RCIC²: albam r | 7 quo-tua Haase: quos estatus NR¹: quo se status dist. NR²Q²: quo se statu r: quo se statim Eras.²: quos aestus tua Baeh.² | mobilis Gertz | 9 nimia N²: nimi N¹ | 10 contigit S1 Eras.² (non male, propter clausulam) | gradus N²: gratus N¹ | 12 adsecuti N²: adsecuta N¹: omnibus N²: onibus N¹ | 13 esse (se) Eras.² | 14 ut (vi deprecativa) N Gertz: nisi ut LT | 15 affluens N² dubitanter praetuli Havet contra Thll. 1, 1242, 21-32 et Reeve secutus (confer Mala. p. 246-7): affluens N² edd.: *** adfluens Bail. (copulencia) vel (copia) e.g. suppl. | 16 positum obversatur oculis, laetissima dist. Gertz: obversatur QAT: obversatur N²: obversabatur N¹: obversans autem Pré. | 16-17 forma rei p. C: formaret p^a N¹: formare p^a N² | 17 pereundi licentia Eras.²: per eum diligentia NR¹ r pereundi licentia R² | 18 aequalis N²: -les N¹ | 20 clementia N²: clementia N¹

omnes idem sperant; nec est quisquam cui tam valde innocentia sua placeat ut non stare in conspectu clementiam paratam humanis erroribus gaudeat.

2 Esse autem aliquos scio qui clementia pessimum quemque putent sustineri, quoniam nisi post crimen supervacua est et sola haec virtus inter innocentes cessat. Sed primum omnium, sicut medicinae apud aegros usus, etiam apud sanos honor est, ita clementiam, quamvis poena digni invocent, etiam innocentes colunt. Deinde habet haec | in persona quoque innocentium locum, quia interim fortuna pro culpa est, nec innocentiae tantum clementia succurrit, sed saepe virtuti, quoniam quidem condicione temporum incidunt quaedam quae possint laudata puniri. Adice quod magna pars hominum est quae reverti ad innocentiam possit, si ***. 2 Non tamen vulgo ignoscere decet: nam, ubi discrimen inter malos bonosque sublatum est, confusio sequitur et vitiorum eruptio; itaque adhibenda moderatio est, quae sanabilia ingenia distinguere a deploratis sciat. Nec promiscuam habere ac vulgarem clementiam oportet nec abscisam: nam tam omnibus ignoscere crudelitas quam nulli. Modum tenere debemus, sed, quia difficile est temperamentum, quidquid aequo plus futurum est in partem humaniorem praeponderet.

2 placeat N^o: placea N^o | 4 clementia N: -iam G Gertz | 5 sustineri N^o: -ere N^o Gertz | 7 medicinae N^o: medecinae N^o | apud (bis) R: aput N^o | 8 etiam N^o: etam N^o | 10 innocentiae tantum G: innocentia aetatum N^o: -li aetati N^oQC2C3T: -tia aetati (clementi R) | 12 adice N^o: adici N^o | 13 reverti ad R: rever##tiad N^o | 14 lacunam stat. Grutersm Lips.³: si non N: Sed non Q'ATG edd.: si (non sustuleris spem veniae). Non Gertz (e.g. app.: malim (n. s. clementiae spem)): si (ignoscas). Non Præ: si (poenae remissio fuerit). Non Basore | 15 inter N^o: iter N^o | bonosque N^o: bonosquae N^o | 18 vulgarem N^o r: vulgare N^oR | 19 crudelitas est C^oC^oC^o3 S edd.: nulli Modum N^o (nulli;modō) r: nullimodō N^o: nulli 7 modō R | 21 partem N^o: parte N^o

3 Sed haec suo melius loco dicentur. Nunc in tres partes omnem hanc materiam dividam: prima erit *** †manu missionis†; secunda ea quae naturam clementiae habitumque demonstret: nam, cum sint vitia quaedam virtutes imitantia, non possunt secerni nisi signa quibus dinoscantur inpresseris; tertio loco quaeremus quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, quomodo | confirmet eam et usu suam faciat.

2 Nullam ex omnibus virtutibus homini magis convenire, cum sit nulla humanior, constet necesse est non solum inter nos, qui hominem, sociale animal, communi bono genitum videri volumus, sed etiam inter illos qui hominem voluptati donant, quorum omnia dicta factaque ad utilitates suas spectant: nam, si quietem petit et otium, hanc virtutem naturae suae nactus est, quae pacem amat et manus refinet. 3 Nullum tamen clementia ex omnibus magis quam regem aut principem decet. Ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est: nam pestifera vis est valere ad nocendum.

Illius demum magnitudo stabilis fundataque est quem omnes tam supra se esse quam pro se sciunt, cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum cotidie experiuntur, quo procedente non, tamquam malum aliquod aut noxium animal e

2 dividam N^o: devitum N^o | aliquid desiderari suspicatus est Lips.³, crucei adposuit Gertz, sed verba inter cruces potius ex margine illata puto: manu missionis NRCT: manumissionis QPAFL Hosius: manuductionis Lips.³: manus iniectionis Madvig²: in ani(mi re)missi bonis Thomas: animi remissionis Kron.²: humanae missionis Alex.: m(agni) animi s(u)asionis Giusta: humanae condicionis Büch.: manus remissioris Mazz.²: (fortuna) humanissimi hominis Kennel: magnorum missionis Sou: ma(g)nani(mitas m)issionis Cod.: alii alia | 3 secunda quae Gertz: secundae atque N^o: secunda quae N^o edd. | demonstret Q'CP γ: -ent N | 5 nisi (iis) Gertz | 6 quaeremus CC3T: querimus N^o: quaerimus N^o | 7 confirmet N^o: confrinet N^o | 8 homini magis Q'LG Gertz (confer ver. 14-15; Sen. ep. 40, 11; 51, 2; 76, 3): homini N: plus homini C: magis homini T edd.: homini (verius) Præ. | 10 communi bono genitum N^o: commune ibono genito N^o | 12 spectant N^o: spetant N^o | 13 otium N^o: totium N^o | hanc virtutem (ad finem) naturae suae Büch. (supervacaneum si naturae suae dativo casu sumitur) | 16 vires N^o: viri N^o: viris R virtutes magnis viris T edd. vett. | gloriaeque N^o: gloriae quae N^o | 17 nocendum N^o: noctendum N^o | 18 omnes R: omis N | 21 malum N^o: malo N^o | 21-6,1 animal e cubili N^o: animale cubili N^o

cubili prosilierit, diffugiunt, sed tamquam ad clarum ac beneficium
sidus certatim advolant. Obicere se pro illo mucronibus insidian-
tium paratissimi et substernere corpora sua si per stragem illi
humanam iter ad salutem struendum sit, somnum eius nocturnis
128v excubiis muniunt, latera obiecti circumfusique | defendunt, incur- 5
rentibus periculis se opponunt. ¹ Non est hic sine ratione populis
urbibusque consensus sic protegendum amandique regis et se
suaque iactandi quocumque desideravit imperantis salus; nec haec
vilis sui est aut dementia, pro uno capite tot milia excipere
ferrum ac multis mortibus unam animam redimere, non num- 10
quam senis et invalidi. ² Quemadmodum totum corpus animo
deservit et, cum hoc tanto maius tantoque speciosius sit, ille in
occulto maneat tenuis et in qua sede latitet incertus, tamen
manus, pedes, oculi negotium illi gerunt, illum haec cutis munit,
illius iussu iacemus aut inquieti discurremus, cum ille imperavit, 15
sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur, sive ambitio-
sus, iam dudum dextram flammis obiecit, aut voluntariam
subivimus mortem aut *** sub)silivimus; sic haec immensa multi-
tudo unius animae circumdata illius spiritu regitur, illius ratione
flectitur, pressura se ac fractura viribus suis nisi consilio sustine- 20
retur. ⁴ Suam itaque incolumitatem amant, cum pro uno homine
denas legiones in aciem deducunt, cum in primam frontem pro-

¹ beneficium N² r: beneficium N²RS | 2-4 advolant. Obicere — sit, somnum
dist. Gertz apte ad sententiam: advolant. obicere — sit. Somnum dist. Q γ
Eras. melliore clausula | 6 opponunt N²R²: opponunt N²: opponunt N²:
oponunt R¹ | 7 regis Gertz: reges N | 8 desideravit N²: desideravit N²
| 9 vilis N²: vilis N² | 11 invalidi N²: invalidi N² | 14 manus N²: magnus
N² | 15 inquieti N²: inquietis N² | 17 flammis r: flammis N
| 17-18 voluntariam-sub)silivimus scripsi (supple e.g. sub)silivimus mortem
aut ad civile ferrum sub)silivimus; de huiusmodi exemplis cum vitia vel specie
virtutis coniunctis confer SEN. ep. 74, 21; 76, 20 ex voluntariam (mortem
oppetivimus *** sub)silivimus Haase: voluntariam sub)silivimus N: voluntarie
sub solum ivimus Lips.³: voluntarii in aquam sub)silivimus Euss.:
voluntariam viam sub solum imus Schu.: voluntarii sub terram sub)silivimus
Feldm.: voluntarii (terram) sub)silivimus Hosius: voluntariam (in mortem)
sub)silivimus Alex.: voluntaria morte in libertatem s. Wag.: alii alia
| 19 unius animae Eras.²: unius anima N² r: unusani / usanima R: uni ut
animo Leo | circumdata r: circa data N | 22 densas Gertz: devotas Leo
(utroque perperam: confer BELL. Hisp. 42, 7; SEN. ep. 95, 70; 104, 30)

currunt et adversa vulneribus pectora ferunt ne imperatoris sui
signa vertantur. Ille est enim vinculum per quod res p. cohaeret,
ille spiritus vitalis quem haec tot milia trahunt, | nihil ipsa per se 129r
futura nisi onus et praeda si mens illa imperii subtrahatur:

«Rege incolumi mens omnibus una:
amisso rupere fidem».

² Hic casus Romanae pacis exitium erit, hic tanti fortunam populi
in ruinas aget: tam diu ab isto periculo aberit hic populus quam
diu sciet ferre frenos, quos si quando abruperit vel aliquo casu
10 discussos reponi sibi passus non erit, haec unitas et hic maximi
imperii contextus in partes multas dissiliet, idemque huic urbi
finis dominandi erit qui parendi fuerit. ³ Ideo principes regesque
et quocumque alio nomine sunt tutores status publici non est
mirum amari ultra privatas etiam necessitudines: nam, si sanis
15 hominibus publica privatis potiora sunt, sequitur ut is quoque
carior sit in quem se res p. convertit. Olim enim ita se induit rei p.
Caesar ut seduci alterum non posset sine utriusque perniciem: nam
et illi viribus opus est et huic capite.

⁵ Longius videtur recessisse a proposito oratio mea, at meher-
20 cules rem ipsam premit. Nam si, quod adhuc colligit, tu animus rei
p. tuae es, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam necessaria sit
clementia: tibi enim parcis cum videris alteri parcere. Parcendum
itaque est etiam improbandis civibus non aliter quam membris
languentibus et, si quando misso sanguine opus est, sustinenda est

Rege-fidem VERG. g. 4, 212 (...una est VERG. codd.) — 213

² enim del. Haase | per quod res p. N²: peioresp. N²: quo res publica Gertz:
(per quod im)perio res publica Mazz.² | 3 utilis Eras.² | 4 futura N²: futuro
N² | 5 incolumi N² r: incolomi N²RA | 8 diu N²: dio N² | 10 discussos N²:
-sus N² | 12 principes N²: -pis N² | 14 amari N²: ari N² | 15 is N²: his N²
| 16 res p. N²: re sp(iritus) N² | 17 ut seduci N²: vis educi N²: ut diduci Cal.
| 18 et A Gertz: ut N | huic N²: hic N² | 19-20 at mehercules RQ: adme
hercules N²: atme her- N² | 20 colligit tu N Gertz: colligitur tu s: colligitur
edd.: colligit tu Baeh.² | 21 tu PIT: tute Pré: del. Braund | 24-8,1 suppl.
Haase (confer p. 28; 17-18 reducenda manus est) ex sustinenda (manus)
Dalec. (adn.): sustinendum est PJTG edd. vet. a Ven.: sustinenda (dextra)
Schu.: s. est (acies) Pré: (acus) s. est Walter.²: s. est (tamen ultio) Mazz.²:
alii alia

129v <manus>, ne ultra quam | necesse sit incidat. ² Est ergo, ut dicebam, clementia omnibus quidem hominibus secundum naturam, maxime tamen decora imperatoribus quanto plus habet apud illos quod servet quantoque in maiore materia apparet. Quantulum enim nocet privata crudelitas! Principum saevitia ³ bellum est. ⁴ Cum autem virtutibus inter se sit concordia nec ulla altera melior aut honestior sit, quaedam tamen quibusdam personis aptior est. Decet magnanimitas quemlibet mortalem, etiam illum infra quem nihil est; quid enim maius aut fortius quam malam fortunam retundere? Haec tamen magnanimitas in bona ¹⁰ fortuna laxiorem locum habet mellusque in tribunali quam in plano conspicitur.

⁴ Clementia, in quamcumque domum pervenerit, eam felicem tranquillamque praestabit, sed in regia, quo rarior, eo mirabilior. Quid enim est memorabilius quam eum cuius irae nihil obstat, ¹⁵ cuius graviore sententiae ipsi qui pereunt adsentiuntur, quem nemo interpellaturus est, immo, si vehementius excanduit, ne deprecaturus est quidem, ipsum sibi manum inicere et potestate sua in melius placidiusque uti hoc ipsum cogitantem: «Occidere contra legem nemo non potest, servare nemo praeter me»? ²⁰ Magnam fortunam magnus animus decet, | qui, nisi se ad illam extulit et altior stetit, illam quoque infra ad terram deducit; magni autem animi proprium est placidum esse tranquillumque et iniurias atque offensiones superne despicere. Muliebri est furere in ira, ferarum vero et <ne> generosarum quidem praemordere et urgere ²⁵

1 incidat *PI*: insidat *N* *Schu.* *Walter*⁶ *Pré* *Mazz.*²: incidat *Pine.* | 4 apud *R*: haput *N*¹: apud *N*²: quod *N*²: quid *N*¹ | 5 crudelitas? *dist. Cal.*: crudelitas. <at> *Gertz* | 6 inter se sit *Erass.*²: inter *N*²*R*: inter sit *N*²*T*: instet *Q*¹: inter se <Cast. >: intercedat *Gertz* (*dub. app.*) | 7 melior aut *N*²: meliora ut *N*¹ | 8 magnanimitas *N*²: magna animitas *N*²: mortalem *N*²: -le *N*² | 10 magnanimitas *R*: magna nimitas *N*: del. *Pine.* | 14 tranquillamque *N*²: tram- *N*²: rarior *N*²: rarior *N*²: eo mirabilior *N*²: omirabilior *N*²: eo memorabilior *C3* *Gertz* (*dub. app.*): hoc mirabilior *Pré.* | 19 cogitantem *N*²: -te *N*² | 21 se ad *N*²: sed ad *N*¹ | 22 infra ad terram *S2* (*dubitanter praetuli, Lips.*³ *secutus*): infra terram *N*: in terram *Lips.*³ *fortasse recte*: infra *Haase* *Rossh.*¹: infractam *Pet.*: infra turbam *Müller*: alii alia | 23 placidum *N*²: -tum *N*¹ | 24 despicere *N*²: dispicere *N*¹ | 25 ferarum *N*²: ferararum *N*¹ | *suppl. Haase*: et generosarum *N*²: et ninerosarum *N*¹: et non generosarum *C*: nec generosarum <et> *Hosius*: et generosarum <ne id> *Bach.*²

proiectos. Elephantia leonesque transeunt quae inpulerunt; ignobilis bestiae pertinacia est. ⁶ Non decet regem saeva nec inexorabilis ira (non multum enim supra eum eminet cui se irascendo exaequat); at si dat vitam, <si> dat dignitatem periclitantibus et meritis ⁵ amittere, facit quod nulli nisi rerum potenti licet: vita enim etiam superiori eripitur, numquam nisi inferiori datur. ⁷ Servare proprium est excellentis fortunae, quae numquam magis suspici debet quam cum illi contigit idem posse quod diis, quorum beneficio in lucem edimur tam boni quam mali. Deorum itaque sibi ¹⁰ animum adserens princeps alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquit; quosdam esse gaudeat, quosdam patiatur.

⁶ Cogitato in hac civitate, in qua turba, per latissima itinera sine intermissione defluens, eliditur quotiens aliquid obstitit quod ¹⁵ cursum eius velut torrentis rapidi moraretur, in qua tribus eodem tempore theatri viae postulatur, in qua consumitur quidquid ^{130v} terris omnibus aratur, quanta solitudo ac vastitas futura sit si nihil relinquitur nisi quod iudex severus absolverit. ⁸ Quotus quisque ex quaesitoribus est qui non ex ipsa ea lege teneatur qua quaerit? ²⁰ Quotus quisque accusator vacat culpa? Et nescio an nemo ad dandam veniam difficilius sit quam qui illam petere saepius meruit. ⁹ Peccavimus omnes, alii gravia, alii leviora, alii ex destinato, alii forte impulsus aut aliena nequitia ablati, alii in bonis consi-

1-2 ignobilis *N*²: -les *N*¹ | 3 eminet *N*²: eminet *N*¹ | 4 at *N*²: ad *N*¹ | vitam *N*²: vitat *N*¹ | *suppl. Ven.*: aut dignitatem *Braund* *fortasse recte* | 5 amittere *N*²: adm- *N*¹ | potenti *Erass.*² | 7 suspici *N*²: suscepici *N*¹ | 8 debet *N*²: deyet *N*¹ | 10 animum *N*²: animum *N*¹ | civibus *N*²: ciubus *N*¹ | 13 Cogitato *T* *Haupt*²: Cogitate *N* *Erass.*²: Cogita tu *Lips.*³: Cogita[te] *Haase*: cogita tecum *Walter*² | itinera <itenera> *N* | 14 eliditur *Q* *A*: eligitur *N*: elidit *Leo* | quotiens *N*²: quoties *N*¹ | aliquid *N*²: -it *N*¹ | 16 theatri viae postulatur *C2* *ALTG*: theatriui ¶ aepostolantur *N*: theatriui aepostolantur *R*: theatri sui (spatium) p(rae)stolantur *Q*: theatri mimi postulatur *Lips.*³: t. viae populo stipantur *Gertz*: t. caveae postulatur *Hosius*: alii alia | 17 creatur *Bach.*² (de hac arandi verbi notione confer *Thll.* 2, 627, 24-30) | quanta *N*²: quata *N*¹ | 18 relinquetur *Wesen.* | Quotus quisque *N*²: quoduquisquae *N*¹ | 19 quaesitoribus <et> *Mur.* (*adn.*; confer *Madvig*² p. 425): quaestoribus *N* | ex ipsa ea *N*¹ (*formula iuris*; confer *Mala.* p. 280): ex ipsa *N*² *edd.*: ipsa ea *Erass.*²: ea ipsa <et> *Curio* (*probat Reeve*): et ipsa *Lips.*³: et ipse ea *Gertz*: lege *N*²: legi *N*¹ | 23 aliena *N*²: alieni *N*¹

illis parum fortiter stetimus et innocentiam inviti ac retinentes perdidimus; nec deliquimus tantum, sed usque ad extremum aevi delinquemus.⁴ Etiam si quis tam bene iam purgavit animum ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.

7 Quoniam deorum feci mentionem, optime hoc exemplum principi constituam ad quod formetur, ut se talem esse civibus quales sibi deos velit. Expedit ergo habere inexorabilia peccatis atque erroribus numina, expedit usque ad ultimam infesta perniciem? Et quis regum erit tutus cuius non membra haruspices colligant?² Quod si dii placabiles et aequi delicta potentium non statim fulminibus persequuntur, quanto | aequius est hominem hominibus praepositum miti animo exercere imperium et cogitare uter mundi status gratior oculis pulchriorque sit, sereno et puro die, an cum fragoribus crebris omnia quatuntur et ignes hinc atque illinc micant! Atqui non alia facies est quieti moratique imperi quam sereni caeli et nitentis.³ Crudele regnum turbidum tenebrisque obscurum est, inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes ne eo quidem qui omnia perturbat incon-

cusso.
Facilius privatis ignoscitur pertinaciter se vindicantibus: possunt enim laedi dolorque eorum ab iniuria venit; timent prae-

1 retinentes NRPL Gertz : renitentes QCP1AFTG (probat Reeve) | 2 deliquimus PATG : derelinquimus NRC π : delinquimus QG : derelinquimus FL : delinquemus Lips.¹ | 3 delinquemus Lips. : -quæmus N¹ : -quimus N² | 4 fallere N¹ : pallere N¹ | 7 principi constituam R : principiconstuum N | 8 deos N² : deus N¹ | velit N¹ : vellit N¹ | expedit N² : expetit N¹ | 9 numina N² : nomina N¹ | expedit usque ad N² : expeditus quae N¹ : expedit usquae N¹ : expedit usque in Madvig² | 10 Equis Pinc. | regum N² : regnum N¹ | tutus N² : totus N¹ | 10-11 tutus? cuius non membra haruspices colligent? Madvig² (quod Reeve quoque probat, sed malim cum compluribus vim consecutivam servare; confer Mala. p. 281) | 10 haruspices N² : haruspices N¹ | 11 placabiles sunt S¹ Eras.² | aequi QTG2G3 : aequae N | nocentium Cast. | 13 miti N² : mitti N¹ | 15 cum N² : com N¹ | fragoribus N¹ : fracoribus N¹ | crebris N² : erebis N¹ | ignes N² : ignis N¹ | 16 micant N² : migant N¹ | moderatique T Gertz Rossb.³ (sed confer Cic. div. 1, 66) | 17 imperi N¹ : imperii N² | nitentis N² : nitentes N¹ | turbidum N² : turpidum N¹ | 19 expavescentes π : expavis- N | perturbat N² : praeturbat N¹ | 22 l(a)edi τ : leti N

terea contemptum et non rettulisse laedentibus gratiam infirmitas videtur, non clementia; at cui ultio in facili est, is ommissa ea certam laudem mansuetudinis consequitur.⁴ Humili loco positus exercere manum, litigare, in rixam procurare ac morem irae suae gerere liberius est: leves inter paria ictus sunt; regi vociferatio quoque verborumque intemperantia non ex maiestate est.

8 Grave putas eripi loquendi arbitrium regibus, quod humilimi habent. «Ista - inquis - servitus est, non imperium.» Quid? Tu non experiris istud nobilem esse tibi servitutem? Alia condicio est eorum qui in turba, quam non excedunt, latent, quorum | et virtutes, ut appareant, diu luctantur et vitia tenebras habent; vestra facta dictaque rumor excipit et ideo nullis magis curandum est qualem famam habeant quam qui, qualemcumque meruerint, magnam habituri sunt.² Quam multa tibi non licent quae nobis beneficio tuo licent! Possum in qualibet parte urbis solus incedere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius; tibi in tua pace armato vivendum est. Aberrare a fortuna tua non potes: obsidet te et quocumque descendis magno apparatu sequitur.³ Est haec summae magnitudinis servitus, non posse fieri minorem, sed cum diis tibi communis ista necessitas est. Nam illos quoque caelum adligatos tenet nec magis illis descendere datum est quam tibi tutum: fastigio tuo adfixus es.⁴ Nostros motus pauci sentiunt, prodire nobis ac recedere et mutare habitum sine sensu publico licet; tibi non magis quam soli

1 contemptum N² : -ptu N¹ | laedentibus QCA : let- N¹ : led- (fortasse led-) N² | «malam» gratiam Steph. | 2 at N² : ad N¹ | 2-3 est is ommissa ea certam N² : estis omissae accerta N¹ | 4 litigare N² : ligare N¹ | morem irae suae N² : mor## mirae suae N¹ | 5 vociferatio N² : -rati N¹ | 6 verborumque N² : verborum quae N¹ | 8 habent? dist. Lips. | inquis T : inquit N Gron. | Quid tu? dist. Mur. | 9 nobilem esse Wil. (de ἐνδοξόν δουλείας notione confer AEL v.h. 2, 20) : nobis esse N Hostius¹ : nobis esse imperium Q : nobis esse non Eras.² : locum desperatum esse censuit Gertz : expertus istud) nosti esse Schu. : alii alia | 10 quorum et R : quorum ### ¶ et N¹ | 11 appareant R : appereant N | 12 dictaque N² : dic quae N¹ | cavendum Eras.² | 14 magnam N² : Magna N¹ | 15 licent? dist. Haase | 16 sine timore N² : inatimore N¹ | locus suspectus : «custos» sit domi Wesen. : sit dolo(n) mihi Hostius² (app.) | 17 gladius N² : gladios N¹ | arce Baeh.¹ Gertz | 18 potes R : potes## N¹ | 18-19 descendis R : decendis N | 19 summa Mur. | 20 ista Eras.² (confer Sen. Herc. f. 449) : ipsa N Hos. | 22 tibi. Tu item Gertz : tibi (tutum del.) Mur. | es N² R² : est N¹ R¹

latere contingit. Multa contra te lux est, omnium in istam conversi oculi sunt; prodire te putas? Oreris! ³ Loqui non potes nisi ut vocem tuam quae ubique sunt gentes excipiant, irasci non potes nisi ut omnia tremant, quia neminem adfliges nisi ut quidquid circa fuerit quatiatur. Ut fulmina paucorum periculo cadunt, ⁵ omnium metu, sic animadversiones magnarum potestatum terrent latius quam nocent, non sine causa: non enim quantum fecerit, sed quantum facturum sit, cogitatur in eo qui omnia potest.

⁶ Adice nunc quod privatos homines ad accipiendas iniurias opportuniore acceptarum patientia facit, regibus certior est ex mansuetudine securitas, quia frequens vindicta paucorum odium opprimit, omnium iritat. ⁷ Voluntas oportet ante saevienti quam causa deficiat, alioqui, quemadmodum praecisae arbores plurimis ramis repullulant et multa satorum genera ut densiora surgant reciduntur, ita regia crudelitas auget inimicorum numerum ¹⁵ tollendo: parentes enim liberique eorum qui interfecti sunt et propinqui et amici in locum singulorum succedunt.

⁹ Hoc quam verum sit admonere te exemplo domestico volo. Divus Augustus fuit mitis princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat; in communi quidem rei p. gladium movit, cum ²⁰ hoc aetatis esset quod tu nunc es. Duodevicensimum egressus

1 contingit Wesen. | contra N (dubitanter praetuli, ratus hic lucem simul et a βασιλεῖ et ab imperatore ut a Sole diffusam eandem esse atque apud Esphantum Pythagoricum; confer Sron. 4, 7, 64 et Mala. p. 289-90); circa Lips.³: contra (cta intra) Mazz.² | 2 putas QT: putes N edd. vet. Hosius² | Oreris NQ: oriris N² edd. | 4 tremant Mur.: praemant N²: praemantur N² | quia NQ: sic N² (ss.) y. edd.: sic quia R: sic quis C: quin Baeh.²: del. Rossh.³ | adfliges Haase² Gertz: adflige N²: adfligere N² Hos.: potes affligere S. edd. | 6 animadversiones magnarum N²: -nis magnorum N² | 9 privatos N²: -tus N² | accipiendas N²: -nda N² | 14 repullulant Q²CIPAFS: re#pu## / lulant N²: repullant RQ²C2T | 15 numerum N²: -rom N² | 20 iam communi AFLS: iam communione Hosius² (app.), sed hic commune substantive pro communione accipiendum est (confer Thll. 3, 1977, 51-80); aliter aliquid post rei p. intercidisse conicere licet rei p. NR: re p. QC π AFT: R. p. commodo L: rei p. <clade> Madvig²: rei publicae <perturbatione> Fuchs: rei publicae <confusione> Zw.: alii alia | movit, cum dist. AFLT Pré.: movit. Cum dist. Gruter⁶⁶ Zw. | 21 es. Duodevicensimum dist. N²RQL (confer Praefat. p. viii): es, duodevice(n)simum dist. A Eras.²: es; deinde vicensimum Richter Kennel: es; nondum vicensimum Fuchs: duodevicensimum - annum del. Zw.

annum iam pugiones in sinum amicorum absconderat, iam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, iam fuerat collega proscriptionis, ² sed, cum annum quadragensimum transisset et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium L. Cinnae, | stolidi ^{132v} ingenii virum, insidias ei struere; dictum est et ubi et quando et quemadmodum adgredi vellet (unus ex consociis deferebat). ³ Constituit se ab eo vindicare et consilium amicorum advocari iussit. Nox illi inquieta erat, cum cogitaret adolescentem nobilem, hoc detracto integrum, Cn. Pompei nepotem, damnandum: iam unum ¹⁰ hominem occidere non poterat cui M. Antonius proscriptionis edictum inter cenam dictarat! ⁴ Gemens subinde voces varias emittebat et inter se contrarias: «Quid ergo? Ego percussorem meum securum ambulare patiar me sollicito? Ergo non dabit poenas qui tot civilibus bellis frustra petatum caput, tot navalibus, ¹⁵ tot pedestribus proeliis incolume, postquam terra marique pax parta est, non occidere constituat, sed immolare?» (nam sacrificantem placuerat adoriri). ⁵ Rursus silentio interposito maiore multo voce sibi quam Cinnae irascebatur: «Quid vivis, si perire te tam multorum interest? Quis finis erit suppliciorum? Quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentulis expositum caput in quod ²⁰ mucrones acuant: non est tanti vita, si, ut ego non peream, tam multa perdenda sunt». ⁶ Interpellavit tandem illum Livia uxor et: «Admittis - inquit - muliebri consilium? Fac quod medici solent, qui, ubi usitata remedia non procedunt, temptant contraria. Seve-

2 consulis N²: consolis N² | 2-3 proscriptionis r: proscriptionis N | 3 LX Wess.: sexage(n)simum Gertz Thomas | et in ψ S: in N | 4 vel stolidi ss. L.: solidi G Haase | 5 et quando et ψ S: et N | 6 vellet N²: vellet N² | 6-7 constituit se QALTS: constituisse N | 9 integrum R: integrum N | 10 cui M. Antonius Madvig²: cum M. Antonius N edd. vet.: cum Cal.: cum M. Antonio Pine.: qui M. Antonio Lips.²: (qui tot nomina adiecerat) cum M. Antonius Leo | proscriptionis N²: proserip- N² | 11 dictarat Pine. Madvig²: -ret N edd. vet.: dictasset Braund | 15 proeliis incolume Mur.: praelii sin colume (ut vid.) N²: praeliis incolume N² | terra r: terram N | marique N²: mariquae N² | 16 parta N²: parata N² Gertz (contra usum; confer Avv. r. gest. 13, 1; Sen. apoc. 10, 2; Suet. Aug. 22; Thll. 10, 1, 3, 401, 76-7; 402, 2-5; 10, 1, 6, 869, 11-22: «var. l. parata vix recte praeferunt edd.» U. Keudel; 876, 44-5) | 16-17 sacrificantem placuerat N²: sacrifican templacū / erat (a. ras. ut vid.) N² | 20 quod N²R: quo N² | 22 multi perdendi Lips.² | 23 inquit N²: inquit N² | muliebri r: muliebri N² | 24 usitata remedia N²: usitare media N²

133r ritate nihil adhuc | profecisti; Salvidienum Lepidus secutus est,
 Lepidum Murena, Murenam Caepio, Caepionem Egnatius, ut alios
 taceam quos tantum ausos pudet. Nunc tempta quomodo tibi
 cedat clementia. Ignosce L. Cinnae: deprensus est, iam nocere tibi
 non potest, prodesse famae tuae potest.»⁷ Gavisus sibi quod
 advocatum invenerat, uxori quidem gratias egit, renuntiari autem
 extemplo amicis quos in consilium rogaverat imperavit et Cinna
 unum ad se accessit dimissisque omnibus e cubiculo, cum alteram
 Cinnae poni cathedram iussisset: «Hoc - inquit - primum a te
 peto, ne me loquentem interperles, ne medio sermone meo procla-
 mes; dabitur tibi loquendi liberum tempus.»⁸ Ego te, Cinna, cum in
 hostium castris invenissem, non factum tantum mihi inimicum,
 sed natum, servavi, patrimonium tibi omne concessi. Hodie tam
 felix et tam dives es ut victo victores invideant. Sacerdotium tibi
 petenti, praeteritis conpluribus quorum parentes mecum militave-
 rant, dedi. Cum sic de te meruerim, occidere me constituisti.»
 * Cum ad hanc vocem exclamasset procul hanc ab se abesse de-
 mentiam: «Non praestas - inquit - fidem, Cinna: convenerat ne
 interloquereris. Occidere, inquam, me paras»; adiecit locum,
 socios, diem, ordinem insidiarum, cui commissum esset ferrum.
 10 Et cum defixum videret nec ex conventionem iam, sed ex consci-
 entia | tacentem: «Quo - inquit - hoc animo facis? Ut ipse sis
 princeps? Male mehercules cum p.R. agitur si tibi ad inperandum
 nihil praeter me obstat: domum tueri tuam non potes (nuper
 libertini hominis gratia in privato iudicio superatus es), adeo nihil
 facilius potes quam contra Caesarem advocare. Cedo, si spes tuas
 solus impedio: Paulusne te et Fabius Maximus et Cossi et Servilli

1 Salvidienum T: salvidenum N Eras.² | 2 Egnatius NQ: ign- R | 3 pudet N^o:
 putet N^o | 4 cedat r: caedat N | 5 prodesse N^o: prodesse N^o | gavisus N^o:
 cavus N^o | Gavisus sibi, dist. Eras.²; Gavisus, sibi dist. Madvig.³ | 8 accessit
 NRC (apicem inposui, ut saepissime infra; confer e.g. p. 21, 20, 24, 5); accersit
 r; accersivit AL Wesen. | dimissisque N^o: demis- N^o | e N^o: se N^o
 | 10 sermone N^o: -nes N^o | 11 tibi N^o: tib N^o | 13 hodie N^o: hodiae N^o | 18 et
 22 inquit N^o: inquit N^o | 20 socios N^o: socius N^o | esset N^o: estset N^o
 | 21 videret N^o: viderit N^o | 22 Quo N^o: quoc N^o | sis N^o: sit N^o | 26 putas
 Haase Kru. | advocare? dist. Q γ: advocares! Pré: sis, spes. Gertz | 27 impedio
 N^o: impendio N^o | fabius N^o: favius N^o | Servilli CTG: servilia N: Servili iam
 Pré.

ferent tantumque agmen nobilium non inania nomina praeferen-
 tium, sed eorum qui imaginibus suis decori sint?»¹¹ Ne totam eius
 orationem repetendo magnam partem voluminis occupem (diutius
 enim quam duabus horis locutum esse constat, cum hanc poenam,
 5 qua sola erat contentus futurus, extenderet): «Vitam - inquit - tibi,
 Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidae. Ex
 hodierno die inter nos amicitia incipiat; contendamus utrum ego
 meliore fide tibi vitam dederim an tu debeas.»¹² Post hoc detulit
 10 fidelissimumque habuit, heres solus illi fuit. Nullis amplius insidiis
 ab ullo petitus est.

10 Ignovit abavos tuos victis: nam, si non ignovisset, quibus
 inperasset? Sallustium et Cocceios et Dellios et totam cohortem
 primae admissionis ex adversariorum castris conscripsit; iam
 15 Domitios, Messalas, Asinios, Cicerones, quidquid floris erat in
 civitate clementiae suae debebat. Ipsum Lepidum quam diu mori 134r
 passus est! Per multos annos tulit ornamenta principis retinentem
 et pontificatum maximum non nisi mortuo illo transferri in se
 passus est: maluit enim illum honorem vocari quam spoliū.
 20 Haec eum clementia ad salutem securitatemque perduxit; haec
 gratum ac favorabilem reddidit, quamvis nondum subactis p.R.
 cervicibus manum inposuisset; haec hodieque praestat illi famam
 quae vix vivis principibus servit.³ Deum esse non tamquam iussi
 credimus; bonum fuisse principem Augustum, bene illi parentis
 25 nomen convenisse fatemur ob nullam aliam causam quam quod

1 ferent N^o: ferem N^o | agmen r: agmem N | 2 sunt Q^o CATG³ Mur | 3 repe-
 tendo N^o: -dum N^o | occupem γ: occupit N^o: occupet N^o | 7 inter nos N^o:
 inter N^o | inter nos (vera) Gertz (dub. app.) | inter nos (iterum) Pré: inter nos
 (integra) Mazz.³ | 9 consulatum ψ: -latus N | 10 solus N^o: solu N^o | 12 Ignov-
 it abavos Baeh.² Rossh.⁴ | ignovitaba vos N^o: ignovit abavos N^o edd. | tuos r:
 tuos N Baeh.² Rossh.⁴ | 13 Sallustios Gertz (dub. app.) | Dellios vel Deillios
 Lips.² | du olios N: duolios R φ: duellios Q π FT | cohortem N Hosius:
 cohortem r | 14 primae Modius (dub.) Gruter.³ (dub.): primam N Lips.:
 primae et interioris ε: primam interioris Agr. | 17 retinentem N^o: -tes N^o
 | 19 honorem R: honorem N | 21 favorabilem r: favor- N | 22 praestat C:
 praesta N | 23 vivis R: ei ibis N | 24 bonum - Augustum del. Haase Kru. (nota
 ex margine illata?) | fuisse Baeh.²: esse N: om. φ: del. edd. | 25 nullam aliam
 N^o: nulla malitia N^o

contumelias quoque suas (quae acerbiores principibus solent esse quam iniuriae) nulla crudelitate exsequabatur, quod probrosis in se dictis adrisit, quod dare illum poenas apparebat cum exigeret, quod quoscumque ob adulterium filiae suae damnaverat adeo non occidit ut dimissis quo tutiores essent diplomata daret. ⁴ Hoc est 5 ignoscere, cum scias multos futuros qui pro te irascantur et tibi sanguine alieno gratificentur, non dare tantum salutem, sed praestare.

134v 11 Haec Augustus senex aut iam in senectutem | annis vergentibus: in adolescentia caluit, arsit ira, multa fecit ad quae invitus 10 oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuae audebit divum Augustum, etiam si in certamen iuveniliū annorum deduxerit eius senectutem plus quam maturam: fuerit moderatus et clemens, nempe post mare Actiacum Romano cruore infectum, nempe post fractas in Sicilia classes et suas et alienas, nempe post 15 Perusinas aras et proscriptiones. ² Ego vero clementiam non voco lassam crudelitatem; haec est, Caesar, clementia vera, quam tu praestas, quae non saevitiae paenitentia coepit: nullam habere maculam, numquam civilem sanguinem fudisse; haec est in maxima potestate verissima animi temperantia et humani generis 20 †conpraenditte sibi mor†: non cupiditate aliqua, non temeritate ingenii, non priorum principum exemplis corruptum, quantum sibi in cives suos liceat experiendo temptare, sed hebetare aciem

1 acerbiores R: acerviores N | 4 filiae N: familiae R edd. vet. | 5 occidit N: occidi N | dimissis R: demissis N: dimissis N: dimissis lis Gertz | tutiores N: tot- N | 7 sanguine N: sanguine N | gratificantur T Mur.: gratificantem N: gratificantur Eras.² | salutem R: salute NR² | 9 senex R: senix N | 10 arsit N: aruit N: ac ruit Pré.: del. Court. | ad quae CT: atque N | invitus NC: invictus R | 11 oculos r: oculus N | retorquebat R: retror- N: retro torquebat Gertz (dub. app.) | mansuetudini Q φ PPL: -nae N | 13 deduxerit eius Gertz: deduxerit et N: deduxerit Eras.² | 16 Perusinas T: perusionas N: perusianas C Gertz (dub. app.) | 19 civilem N: civillem N | fudisse r: fuisse N | 21 conpraenditte sibi mor N: comprehendit te sibi mor R: comprehendit (terminos) Haase: comprehendens ut sui amor Gertz (dub.): non comprehensibilis (ex incompr- Agr.) amor Madvig: comprehendit te sibi (temperantissimum ti) mor Alex.: communis patriae amor Richter comprehendendi item sibi amor Mazz.²: ulii alia | 22 ingenii Gertz (ex ingeni Baeh.): incendii N (vel incendi edd.) | principum N: -ium N | corruptum Mur.: -tis N | 23 hebetare r: hebetare N

imperii sui. ³ Praestitisti, Caesar, civitatem incruentam et hoc quod magno animo gloriatus es, nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse, eo maius est mirabilisquē quod nulli umquam citius gladius commissus est. ⁴ Clementia ergo non 5 tantum honestiores, sed tutiores praestat ornamentumque imperiorum est simul et certissima salus.

Quid enim est cur reges consenuerint liberisque ac nepotibus | tradiderint regna, tyrannorum execrabilis ac brevis potestas sit? 135r Quid interest inter tyrannum ac regem (species enim ipsa 10 fortunae ac licentia par est), nisi quod tyranni in voluptatem saeviunt, reges non nisi ex causa ac necessitate? 12 «Quid ergo? Non reges quoque occidere solent?» Sed quotiens id fieri publica utilitas persuadet; tyrannis saevitia cordi est. Tyrannus autem a rege factis distat, non nomine: nam et Dionysius maior iure meritoque praeferrī multis regibus potest et L. Sullam tyrannum appellarī quid prohibet, cui occidendi finem fecit inopia hostium? ² 15 Descenderit licet e dictatura sua et se togae reddiderit, quis tamen umquam tyrannus tam avide humanum sanguinem bibit quam ille, qui septem milia civium Romanorum contrucidari iussit et, 20 cum in vicino ad aedem Bellonae sedens exaudisset conclamationem tot milium sub gladio gementium, exterrito senatu: «Hoc agamus - inquit - P. C.; seditiosi pauculi meo iussu occiduntur?»

1 praestitisti R: praestitisti N | 2 toto orbe r: tot orbem N | 3 eo maius Mur.: comaius N: quo maius R r: quod maius CT | 5 tutiores QCGSS2: totiores NR: potiores φ: securiores SI | 7 Quid enim est? dist. Lips.²: del. Eras.² | cur Gron.: cum N: <quod> cum Haase: <cur> cum Baeh.² | 8-9 tyrannorum ... tyrannum R: tyrannorum ... tyrannum N: tyrannorum ... tyrannum N | 8 potestas R: potestas N | sit? Q (confer Madvig² p. 426): sit NR φ: est φ edd.: est? dist. Gron. | 9-11 regem (species - est), nisi - necessitate? dist. Gertz: regem? species - est, nisi - necessitate QAL: regem, species - est? Estne - necessitate? Gertz (dub. adh.) | 10 nisi R: ni N | tyranni N: tyranni N | in voluptatem φ Fickert: in -tate N edd. vet.: voluptate G4 Lips.: ex voluptate Curio | 12 solent? Solent T Hostius (dub. app., sed confer e.g. Sen. ira 2, 14, 2) | 13 tyrannis ... tyrannus N: tyrannis ... tyrannus N | 14 factis distat C Gertz: factis dis / N: factis discrepat Q: distat factis φ edd. | 17 reddiderit R: redderit N | 18 tyrannus R: tyrannus N | avide N: havidē N | bibit R: vivit N | 19 contrucidari R: contrucitaturi N: contrucitari N | 19-22 iussit et, cum - occiduntur? dist. Gertz: iussit? Et cum - occiduntur dist. QAL Eras.² | 21 gladio R: gaudio N | 22 iussu R: iusso N

Hoc non est mentitus: pauci Sullae videbantur.³ Sed mox de Sulla, cum quaeremus quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostile nomen cives et ex eodem corpore abrupti transierint. Interim, hoc quod dicebam clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit, | uterque licet non minus armis valletur; sed alter arma habet quibus in munimentum pacis utitur, alter ut magno timore magna odia conpescat nec illas ipsas manus quibus se commisit securus aspicit.⁴ Contrariis in contraria agitur: nam, cum invisus sit quia timetur, timeri vult quia invisus est et illo execrabili versu qui multos praecipites dedit utitur:

«Oderint, dum metuant».

ignarus quanta rabies oriatur ubi supra modum odia creverunt. Temperatus enim timor cohibet animos, assiduus vero et acer et extrema admovens in audaciam iacentis excitat et omnia experiri suadet.⁵ Sic feras linea et pinnae clusas contineant. Easdem a tergo eques telis incessat: temptabunt fugam per ipsa quae fugerant proculcabuntque formidinem. Acerrima virtus est quam ultima necessitas extundit: relinquat oportet securi aliquid metus multoque plus spei quam periculorum ostendet; alioqui, ubi quiescenti paria metuuntur, incurrere in pericula iuvat et <ut> aliena

Oderint-metuant Acc. Atr. 203 R²

1 pauci Sullae Lips.: paucis / ylle N: paucisylle R¹: pauci syll(a)e R² edd. | de Sulla Lips.: desylla N: <plura> de S. Reeve (mox de non Senecanum; sed confer Cic. div. 2, 38) | 2 cum quaeremus Madvig¹: consequeremur N: consequemur ψ edd.: cum loquemur Lips.²: <cum> consequemur Hoshe¹ (dub. app.): alii alia | 3 ex eodem R: exodem N | 5 sit. Uterque dist. Q Gertz: non minus armis R: non minus ar / N: dominus armis Madvig²: continus armis Baeh²: hominibus armatis Schu.: non minus <altero> armis Wesen. | 6 habet N¹ (ras.) R²: habet et N²: #bet (ut vid.) R¹ | utatur S2 Wesen. | 9 nam cum C: Nam e N: nanc R: nam Q: Nam ut ψ edd. vett.: nam et (invisus est Mur. | 10 versu r: versu N | 12 rabies r: rapies N | 14 iacentis N: -tes r edd. | excitat r: excita N | 15 linea N¹QG Agr.: lineas N²R r: lineis T Agr. | pinnae NR ψ Haase: pinnae P: pinna QAFI edd. | 15-16 contineant, easdem a tergo Gertz (distinctionem-neant, Easdem a Mur. coniectam servavi: coniunctivum enim incessat potentiale est, non concessivum vel hypotheticum ut contineant; nisi forte continent legendum cum c² Haase): contineas demat ergo NR¹ r: contine asdem a tergo dist. R: continet; easdem a tergo Q: contineas; easdem a t. c² Mur.: contine easdem a t. Eras²: alii alia | 16 telis N¹: tellis N² | 18 extudit (optima clausula) Cast. | 20 suppl. Haase

anima abuti. 13 Placido tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, ut quibus ad communem salutem utatur, gloriosusque miles (publicae enim securitati se dare operam videt) omnem laborem libens patitur ut paren[tis] custos; at illum acerbum et sanguinarium necesse est graventur stipatores sui.² Non potest habere quisquam bonae ac fidae voluntatis ministros quibus in tormentis ut eculeo et ferramentis ad mortem paratis utitur, quibus non aliter quam bestiis homines obiectat, omnibus reis aerumnosior ac sollicitior, ut qui homines deosque testes facinorum ac vindices timeat, eo perductus ut non liceat illi mutare mores. Hoc enim inter cetera vel pessimum habet crudelitas: perseverandum est nec ad meliora patet regressus: scelera enim sceleribus tuenda sunt. Quid autem eo infelicius cui iam esse malo necesse est? ³ O miserabilem illum (sibi certe: nam ceteris misereri eius nefas sit) qui caedibus ac rapinis potentiam exercuit; qui suspecta sibi cuncta reddidit tam externa quam domestica, cum arma metuat, ad arma confugiens, non amicorum fidei credens, non pietati liberorum; qui, ubi circumspexit quaeque fecit quaeque facturus est et conscientiam suam plenam sceleribus ac tormentis adaperuit, saepe mortem timet, saepius optat, invisior sibi quam servientibus.⁴ E contrario, is cui curae sunt universa, qui alia magis, alia minus tuetur, nullam non rei p. partem tamquam sui nutrit, inclinatus ad mitiora, etiam si ex usu est animadvertere ostendens quam invitius aspero remedio manus admoveat, in cuius animo nihil hostile, nihil efferum est, qui potentiam suam placide ac salutari-

1 placido r: placito N | tranquilloque R: tranquil- N | 3 dare N¹: dari N² | videt Haase: videm NR: videns QC: videtur ψ edd.: vident Pr¹. | 4 at R¹: ad NR² | 6 ut Gertz: et N | 8 obiectat QCATSSIS2: obiectant N | reis aerumnosior Koch: rerum noxior N: rebus noxior C1 ψ: reis noxior Agr.: reis obnoxious Lips.² | 9 sollicitior N: -clotior N¹ | homines r: -ne NR²-ni R¹ | vindices R¹ r: -cet NR¹ | 11 pessimum N¹: pessima N² | 13 autem eo r: autem meo N | 14 illum (sibi certe: nam - sit) qui distinxit: illum, sibi certe! nam - sit, qui dist. Lips.: illum, sibi certe! nam - est, qui Gertz | nam N¹: nam te N² | ceteris (vel cae-) r: ceteri N: ceteros Q | 16 reddidit N¹: retidit N² | 18-19 conscientiam N¹: consti- N² | 19 saepe R: spe N¹: sepe N² | 21 is R: # is N¹ | qui non T. Cal. Rossb.²: quia c² edd.: quamquam Mur.: qui (vix) Euss. (confer autem Thgm. or. 1, 14 a) | 22 <qui> nullam Braund fortasse recte | inclinatus QCAT: -tos N | 23 etiam, si dist. Gertz | 24 invitius QCA: invitus N

ter exercet, adprobare imperia sua civibus cupiens, felix abunde sibi visus si fortunam suam publicarit, sermone adfabilis, aditu accessuque facilis, voltu, qui maxime populos demeretur, amabilis, aequis desideriis propensus, etiam iniquis (non) acerbis, a tota civitate amatur, defenditur, colitur. ⁵ Eadem de illo homines secreto locuntur quae palam, tollere filios cupiunt et publicis malis sterilitas indicta praeccluditur; bene se meritum de liberis suis quisque non dubitat, quibus tale saeculum ostenderit. Hic princeps suo beneficio tutus nihil praesidiis eget, arma ornamentis causa habet.

14 Quod ergo officium eius est? Quod bonorum parentum, qui obiurgare liberos non numquam blande, non numquam minaciter solent, aliquando admonere etiam verberibus. Numquid aliquis sanus filium a prima offensa exhereditat? Nisi magnae et multae iniuriae patientiam evicerunt, nisi plus est quod timet quam quod damnat, non accedit ad decretorium stilum; multa ante temptat quibus dubiam indolem et peiore iam loco positam revocet; simul deploratum est, ultima expeiritur. Nemo ad supplicia exigenda pervenit nisi qui remedia consumpsit. ² Hoc quod parenti, etiam principi faciendum est, quem appellavimus Patrem Patriae non adulatione vana adducti: cetera enim cognomina honori data sunt; Magnos et Felices et Augustos diximus et ambiciosae maiestati quidquid potuimus titulorum congesimus illis hoc tribuentes; Patrem quidem Patriae appellavimus ut sciret datam sibi potestatem patriam, quae est temperatissima, liberis

1 adprobare R: -haret N: -bare et Gertz | 2 aditu QC Gruter⁴⁵: aduti NR: om. ψ edd. | 3 accessuque r: accesusque N | voltu N¹⁰: volto N¹: vultu R edd. | 4 etiam N: et ATG edd. vett.: nec Lips.³ | suppl. Bent.: acerbis N r acervus R (vix) acerbis Hermes (acute, sed contra usum; confer Sen. ep. 24, 26; Marc. 17, 7) | 5 de illo N¹⁰: illo N¹ | 6 palam R³: pala NR¹ | 7 praeccluditur (optima clausula) Walter²: recluditur N edd. omnes (notio tamen impediendi 'senioris Latinitatis est'): repudiatur Watt | 7-8 suis quisque Q: suisque N suis ψ | 9 tutus QCPI y SJS2: totus N | 11 parentum r edd. | 12 liberos R: liveros N | 14 aliquis r: aliquid N | filios y | ad primam offensam ψ Mur. | 16 stilum r: stilum N | 17 positam r: posita N | 23 illi Kron.⁴ | 23-24 illis hoc tribuentes del. Haase (sed confer Gertz p. 273: «verba [...] plane necessaria sunt, ut sententia efficiatur», vi finali participio mea quidem sententia tributa) | 25 temperatissima CALTPGG4: temperantissima N Hosius (sed forma activa a Seneca tantum ad homines deosque adhibetur)

consulens suaque post illos reponens. ³ Tarde sibi pater membra sua abscidat, etiam cum absciderit reponi cupiat et in abscidendo gemat cunctatus multum diuque: prope est enim ut libenter damnet qui cito; prope est ut inique puniat qui nimis.

15 Trichonem equitem R. memoria nostra, quia filium suum flagellis occiderat, populus graphiis in foro confodit; vix illum Augusti Caesaris auctoritas infestis tam patrum quam filiorum manibus eripuit. ² Tarium, qui filium deprensus in parricidi consilio damnavit causa cognita, nemo non suspexit, quod contentus exilio et exilio delicato Massiliae parricidam continuit et annua illi praestitit quanta praestare integro solebat; haec liberalitas effecit ut, in qua civitate numquam deest patronus peioribus, nemo dubitaret quin reus merito | damnatus esset, quem is pater 137v damnare potuisset qui odisse non poterat. ³ Hoc ipso exemplo dabo quem compares bono patri: bonum principem. Cogniturus de filio Tarius advocavit in consilium Caesarem Augustum; venit in privatos penates, adsedit, pars alieni consilii fuit, non dixit: «Immo in meam domum veniat», quod si factum esset Caesaris futura erat cognitio, non patris. ⁴ Audita causa excussisque omnibus, et is quae adulescens pro se dixerat et is quibus arguebatur, petit ut sententiam suam quisque scriberet, ne ea omnium fieret quae Caesaris fuisset; deinde priusquam aperirentur codicilli, iuravit se Tari, hominis locupletis, hereditatem non aditurum. ⁵ Dicit aliquis: «Pusillo animo timuit ne videretur locum spei suae 25 aperire velle fili damnatione». Ego contra sentio: quilibet nostrum

1 ponens T Mur. | Tarde sibi QC Agr.: tradis ibi N | 2 abscidat ζ^1 edd. vett. | reponi Q Gertz (dub. app.): repone N: reponere r | 3 multum N¹⁰: multus N¹ | 4 est C ψ S: es NR²: et R¹: erat Q | 5 Trichonem Lips.³: Trixonem N | 8 T. Arii Mur. (sic ubique infra) | deprensus N¹⁰ Hosius: deprehensum NR | parricidi Madvig² (-dii Gertz): parricidio N: par(r)icidio edd. | 10 delicato N¹ Gruter⁴⁶: deligato N¹⁰R: delegato r edd. vett. | massil(a)e r: mansiliae N | sustinuit Baeh.² | 11 praestitit r: praestetit N | integro N¹⁰: integro N¹ | 12 effecit QC ψ Eras.²: efficit N | numquam R: numquam numquam N | 13 dubitaret R: -rit N | is pater R¹: ipsa ter NR¹: ipse pater Q ϕ T: ipse ter r | 18 esset R: essit N | 20 iis ... iis Cal. Wesen.: his ... his N | 21 fieret R: fierit N | 22 aperirentur QCT: aparirentur N: apparerent R: appararentur r | 23 se Tari Pré.: sedari NR¹: se Tarii R¹ edd.: se clari QC: se dare ψ | hominis QCTG2: homini N | 25 velle fili Hosius¹: velli fili N: velle filii QC edd.: velle in filii ψ

debuisset adversus opiniones malignas satis fiducia habere in bona conscientia; principes multa debent etiam famae dare.⁶ Iuravit se non aditurum hereditatem: Tarius quidem eodem die et alterum heredem perdidit, sed Caesar libertatem sententiae suae redemit et postquam adprobavit gratuitam esse severitatem suam,⁵ quod principi semper curandum est, dixit relegandum quo patri videretur.⁷ Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit,
 138r memor non de quo censeret, sed cui in consilio esset; mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit in filio adulescentulo impulso in id scelus in quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessisset; debere illum ab urbe et a parentis oculis summoverti.

16 O dignum quem in consilium patres advocarent! O dignum quem coheredem innocentibus liberis scriberent! Haec clementia principem decet: quocumque venerit, mansuetiora omnia faciat!¹⁵ Nemo regi tam vilis sit ut illum perire non sentiat: qualiscumque est, pars imperii est.² In magna imperia ex minoribus petamus exemplum. Non unum est imperandi genus: imperat princeps civibus suis, pater liberis, praeceptor discentibus, tribunus vel centurio militibus.³ Nonne pessimus pater videbitur qui adsiduis plagis liberos etiam ex levissimis causis conpescet? Uter autem praeceptor liberalibus studiis dignior, qui excarnificabit discipulos si memoria illis non constiterit aut si parum agilis in legendo oculus haeserit, an qui monitionibus et verecundia emendare ac docere malit? Tribunum centurionemque da saevum: desertores faciet quibus tamen ignoscitur.⁴ Numquid enim aequum est
 25 gravius homini et durius imperari quam imperatur animalibus

2 principes R: principes N | 5 adprobavit R: -babit N | 6 principi r: principis N: principis R | quo C: quod N | 9 poenae r: poenne N | 14 scriberent r: scribere N | clementia R: -tiam NR | 16-17 qualiscumque est Q Gertz: qualiscumque N edd.: qui qualiscumque est Cal | 22 praeceptor N: -tur N | 24 oculus (ut vid.) N: r: oculos N: R | verecundia r: recundia N | 25 malet Madvig | 26 faciet R: faciet# N: | ignoscitur? dist. Lips.: ignoscetur Wesen.: (non) ignoscitur Rossh.: (de more ignoscendi militari confer Sen. ira 2: 10, 4, Tac. ann. 1. 23; dig. 49, 16) | Numquid enim Gertz (dub. app., sed saeptus apud Senecam): Numquid nae NR: Numquid nam Q γ Gruter: Numquidne φ: Numquidnam π A edd. (verbum tamen minime Senecanum): Numquid Baeh.: aequum N: equum N:

mutis? Atqui equum non crebris verberibus | exterret domandi 138v peritus magister: fiet enim formidulosus et contumax nisi eum blandiente tactu permulseris.⁵ Idem facit ille venator, quique instituit catulos vestigia sequi quique iam exercitatis utitur ad excitandas vel persequendas feras: nec crebro illis minatur (contundet enim animos et quidquid est indolis comminuetur trepidatione degeneri) nec licentiam vagandi errandique passim concedit. Adicias his licet tardiora agentis iumenta, quae, cum ad contumeliam et miseras nata sint, nimia saevitia cogantur iugum detractare. 17 Nullum animal morosius est, nullum maiore arte tractandum quam homo, nulli magis parcendum. Quid enim est stultius quam in iumentis quidem et canibus erubescere iras exercere, pessima autem condicione sub (homine velle) hominem esse? Morbis medemur nec irascimur; atqui et hic morbus est animi,
 15 mollem medicinam desiderat ipsumque medentem minime infestum aegro.² Mali medici est desperare ne curet; idem in is quorum animus affectus est facere debet is cui tradita salus omnium est: non cito spem proicere nec mortifera signa pronuntiare; luctetur cum vitis, resistat, aliis morbum suum exprobet,
 20 quosdam molli curatione decipiat citius meliusque | sanaturus 139r remediis fallentibus; agat princeps curam non tantum salutis, sed etiam honestae cicatricis.³ Nulla regi gloria est ex saeva animadversione (quis enim dubitat posse?), at contra maxima si vim suam continet, si multos irae alienae eripuit, neminem suae impendit.
 25

1 Atqui R: adqui N | 2 formidulosus N Pré.: -dolosus R | contumax R: contumax N | 5 excitandas R: excitadas N | feras: nec dist. Reeve | 6 est R: esti N | indolis (bonae) Gertz (dub. app.) | 7 errandique r: eran- N | 8 agentis NRC Pré.: -tes r | 12 canibus N: carnibus N | 13 pessima N: -mān N | condicione N: conditionem N | suppl. Gertz: sub hominem N: sub homine R: hominem Eras.: sub (homine) hominem Lips.: iubere hominem Schu. | 14 Morbis R: ##morbis N: morbidis Gertz (dub. app.) | 15 medicinam desiderat R: medecinam desiterat N | 16 ne curet QL² TG: nec ures N: ne cures R Pré.: del. Haase | is N: his R edd.: iis Gertz | 17 debet is QCIC2C3: debetis NR: debet ψ | 18 proicere N: proicere N | 19 resistat N: reststat N | 22 cicatricis R: -ces N | Nulla regi R: Nullare regis (ut vid.) N: Nulla## regi# N: | 23 at N: a N:

18 Servis imperare moderate laus est. Et in mancipio cogitandum est non quantum illud impune possit pati, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura, quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet (quanto iustius hominibus liberis, ingenuis, honestis!), non ut mancipiis abuti, sed ut is quos gradu antecedas 5 quorumque tibi non servitus tradita sit, sed tutela. 2 Servis ad statum licet confugere: cum in servum omnia liceant, est aliquid quod in homine licere commune ius animantium vetet. Quis non Vedium Pollionem peius oderat quam servi sui, quod murenas sanguine humano saginabat et eos qui se aliquid offenderant in 10 vivarium, quid aliud quam serpentium, abici iubebat? O hominem mille mortibus dignum, sive devorandos servos obiciebat murenis quas esurus erat, sive in hoc tantum illas alebat ut sic aleret! 139v 3 Quem admodum domini crudeles tota civitate commonstrantur invisique et detestabiles sunt, ita regum et iniuria latius patet et infamia atque odium saeculis traditur; quanto autem non nasci 15 melius fuit quam numerari inter publico malo natos!

19 Excogitare nemo quicquam poterit quod magis decorum regenti sit quam clementia, quocumque modo is et quocumque iure praepositus ceteris erit. Eo scilicet formosius id esse magni- 20 centiusque fatebimur quo in maiore praestabitur potestate, quam non oportet noxiam esse si ad naturae legem componitur. 2 Natura enim commenta est regem, quod et ex aliis animalibus licet cognoscere et ex apibus, quarum regi amplissimum cubile est medio- 25 que ac tutissimo loco; praeterea opere vacat exactor alienorum

4 quanto iustius G edd. (Gertz interpositionum notas ante et quanto et non, ver. 5, add.): quanto iustius iubet quanto iustius NRQ (iniustius Q): Quanto iustius iubet φ T Gron. | 5 non-is om. ζ: del. Haupt! sed del. Haase | ut iis Gertz: his N edd.: ut his A Hosius: ut G: del. Haase | gradu N: gratu N | antecedas AL: ante cedat NQP: antecedit RCF | 6 tutela? dist. Lips. | 8 homine N: hominem T Mur.: homini in hominem Cal. | 14 commonstrantur N: -transit N | 15 detestabiles sunt r: detestabiles sunt N: detestabile sunt R | 17 melius fuit Q π FTG: fuit NR Gron.: melius non nasci fuit φ fortasse recte: (sati) fuit Pré. | 18 Excogitare N: Excitare N | 19 regenti N: regendi N | 20 praepositus N: praepopitus (ut vid.) N | 23-24 cognoscere N: cognoscere N | 24 regi amplissimum N: regia plissimum N | 25 opere Madvig Wesen: honore N LGSZ: onere N

operum et amisso rege totum dilabitur nec umquam plus unum patiuntur melioremque pugna quaerunt; praeterea insignis regi forma est dissimilisque ceteris cum magnitudine tum nitore. 3 Hoc tamen maxime distinguitur: iracundissimae ac pro corporis captu 5 pugnacissimae sunt apes et aculeos in vulnere relinquunt, rex ipse sine aculeo est; noluit illum natura nec saevum esse | nec ultionem 140r magno constaturam petere telumque detraxit et iram eius inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens: est enim illi mos exercere se in parvis et ingentium rerum documenta minima congerere. 4 Pudeat ab exiguis animalibus non trahere mores, cum tanto hominum moderatior esse animus debeat quanto vehementius nocet. Utinam quidem eadem homini lex esset et ira cum telo suo frangeretur nec saepius liceret nocere quam semel nec alienis viribus exercere odia! Facile enim lassaretur furor si per se sibi satis faceret et si mortis periculo vim suam effunderet.

5 Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est: tantum enim necesse est timeat quantum timeri voluit et manus omnium observet et eo quoque tempore quo non captatur peti se iudicet nulumque momentum immune a metu habeat. Hanc aliquis agere

1 rege N: regem N | dilabitur N Hosius: dilabitur examen T edd.: agmen dilabitur ζ ζ | nec umquam N: ne numquam N | 3 dissimilisque r: dissimilisque N: dissimilisque N: dissimilisque N: dissimilisque R | tum N: cum N | 4 iracundissim(a)e R r: iracundissimae N: iracundissimae N | 6 ultionem N: ultione N | 7 petere N: ptere N | 8 inermem N: inermem N | reliquit N: relinquit N | ingens est N Eras.: ingens est; est ζ Lips.: ingessit. est Koch: ingerit, est Baeh. | 9 illis ζ Agr. | documenta Baeh.: documentam N: documentam R: documenta r edd. | 10 minima congerere scripsi dubitanter e.g.: minima / urgere N: minima agere r edd.: in minima cogere Haase: minima urgere Haupt: in minima dare re Baeh.: minima spargere Madvig: in minima re gignere Schu.: in minima (sc. re) parare Hosius: minima accessere Büch.: minima suggerere Wint. (confer SEN. ep. 89, 2, 123, 17): alii alia | Pudeat ab exiguis R: puteat ab exiguis N | 13 ut ira G Haase | 17 incursus Cast. | 19 eo N: ea N | 20 immune a metu habeat ζ Eras. (dub. adn.): immuneam ethabeat ha / beat N: immuneum et habeant (fort. -nt) R: immune habeat QC Eras.: immune amet. habeat r | agere Q (ante sustinet) CC3 Gruter: agerem NR: aegeram R: (a)egram r edd. vett.

vitam sustinet, cum liceat innoxium aliis, ob hoc securum, salutare potentiae ius laetis omnibus tractare? Errat enim si quis existimat tutum esse ibi regem ubi nihil a rege tutum sit: securitas securitate mutua paciscenda est. ⁶ Non opus est instruere in altum editas arces nec in ascensum arduos colles emunire nec latera montium abscidere, multiplicibus se muris | turribusque saepire: 5 saluum regem clementia in aperto praestabit. Unum est inexpugnabile munimentum, amor civium. ⁷ Quid pulchrius est quam vivere optantibus cunctis et vota non sub custode nuncupantibus? Si paulum valetudo titubavit, non spern hominum excitari, sed metum? Nihil esse cuiquam tam pretiosum quod non pro salute praesidis sui commutatum velit? ⁸ O ne ille, cui contingit <ut> sibi quoque vivere debeat, in hoc adsidiis bonitatis argumentis probavit non rem p. suam esse, sed se rei p. Quis huic audeat struere aliquod periculum? Quis ab hoc non, si possit, fortunam quoque 15 avertere velit, sub quo iustitia, pax, pudicitia, securitas, dignitas florent, sub quo opulenta civitas copia bonorum omnium abundat nec alio animo rectorem suum intuetur, quam, si di immortales potestatem visendi sui faciant, intueamur venerantes colentesque? ⁹ Quid autem? Non proximum illis locum tenet is qui se ex 20

¹ aliis et ob hoc c⁹ Gruter^{an} (dub.) fortasse recte: Seneca enim complexione ob hoc demptis conjunctionibus raro utitur; confer ben. 2, 20, 3; nat. 1, 2, 7; 1, 5, 8; 2, 10, 2; 3, 25, 9; contra ep. 22, 12; ben. 26, 35, 2; atque ob hoc Eras.² (dub. adn.) | ² potentiae ius c⁹ Gruter^{an}: potentia eius N | ³ tutum sit Gertz: tutum sed N Haase: tutum est S Mur: tutum SIS² Cast.: tutum est. Sed. edd. vett. | ⁶ turribusque N¹: turris N¹ | saepire R: saepere N | ¹⁰⁻¹¹ sed metum R: se metum N | ¹¹ pro salute r: prosalutis N: salute Mur. | ¹² O-(ut) Hosius Kron.² (suppl. iam Baeh.²; confer Sest. ben. 5, 4, 4; 7, 27, 2; ep. 30, 12): oneillo cui contingit NRC: O ne illo cui contingit Q =: o ne ille cui contingit T: omne quod illi contingit (... evenire debeat Eras.² (adn.; illi quod in textu): O nae illo cui contingit *** Haase: «O! ne illi quid contingat! (... debet rei p.» Gertz (app.: cives inducit loquentes): o felicem (vel o f. illum) cui contingit <ut> Baeh.²: O ne illud cui contingit (... debet Wag.: o ne ille hoc cui contingit (sibi quoque vere debeat! Mazz.²: alii alia | ¹²⁻¹³ sibi-hoc del. Braund (app.) | ¹³ debeat, in hoc distinxi ex Kron.²: debeat, in hoc dist. Haase: debeat, hoc Kron.² | ¹⁶ velit R: vellit N | ¹⁷⁻¹⁸ abundat nec dist. Gertz ex Siesb.: abundat? Nec dist. CF Fickert | ¹⁸ immortales QCPL: -talem N | ¹⁹⁻²⁰ colentesque? Quid dist. Gertz ex Siesb.: colentesque. Quid dist. Gron. | ²⁰ proximum Gertz: p(ro)xum N: proximum R

deorum natura gerit, beneficis ac largus et in melius potens? Hoc adfectare, hoc imitari decet: Maximum ita haberi ut Optimus simul habere.

²⁰ A duabus causis punire princeps solet, si aut se vindicat aut alium.

Prius de ea parte disseram quae ipsum contingit | (difficilius 141r est enim moderari ubi dolori debetur ultio quam ubi exemplo). ² Supervacuum est hoc loco admonere ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat et, ut appareat, non⁴ minorem agi rem periclitantis quam iudicis sciat: hoc enim ad iustitiam, non ad clementiam pertinet. Nunc illum hortamur ut manifeste laesus animum in potestate habeat et poenam, si tuto poterit, donet, si minus, temperet longeque sit in suis quam in alienis iniuriis exorabilior. ³ Nam, quemadmodum non est magni animi qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat sibi detrahit, ita clementem vocabo non in alieno dolore facilem, sed eum qui, cum suis stimulis exagitetur, non prosilit, qui intellegit magni animi esse iniurias in summa potentia pati nec quicquam esse gloriosius principe impune laeso.

²¹ Ultio duas praestare res solet: aut solacium adfert ei qui accepit iniuriam, aut in relictum securitatem. Principis maior est fortuna quam ut solacio egeat, manifestiorque vis quam ut alieno malo opinionem sibi virium quaerat. Hoc dico cum ab inferioribus petitus violatusque est: nam, si quos pares aliquando habuit infra se videt, satis vindicatus est. Regem et servos occidit et serpens et sagitta; servavit quidem nemo nisi maior eo quem servabat. ² Uti |

² adfectare N¹: adfectare N¹ | ³ habere N Gruter^{an} Lips.¹: habere R edd. vett. | ⁴ solet R: solent N | si del. Bent.: scilicet Baeh.² | ⁹ et-noni NR (locus suspectus propter miram traiectionem, qua fit ut vi finali ut appareat [subaudi innocentia] non ex priore verbo admonendi, sicut reliquae sententiae, sed ex posteriore agendi pendere debeat): ut appareat non CIC³ Eras.²: ut appareat ut non = FLG edd. vett. a Neap.: et appareat ut non Lips.²: et ut appareat (laboret), ut non Bail. | ⁹⁻¹⁰ minorem-rem c⁹ Lips.¹: minorem magis rem N: minorem magis rem r: minus rem agi rei Eras.²: minus rem agi Mur.: magis agi rem Bail. | ¹⁰ sciat om. CIC²: del. Eras.² | ¹² sin minus RQCPLT Eras.² | ¹⁴ exorabilior R: exortabilior N | ²¹ accipit LGG4S2 edd. vett. | ²² egeat r: ageat N | ²⁵ servos N Præ: servus R | ²⁶ sagitta R: sagita N | servavit C1 ψ: servabit N Haase | servavit QC2: servavit φ edd. vett. | Uti QCTG: ut N

141v itaque animose debet, tanto munere deorum dandi auferendique
vitam potens. In iis praesertim quos scit aliquando sibi (par)
fastigium optinuisse, hoc arbitrium adeptus ultionem inplevit
perfectique, quantum verae poenae satis erat: perdidit enim vitam
qui debet et quisquis ex alto ad inimici pedes abiectus alienam de
capite regnoque sententiam expectavit in servatoris sui gloriam
vivit plusque eius nomini confert incolumis quam si ex oculis
ablatus esset: adsiduum enim spectaculum alienae virtutis est, in
triumpho cito transisset. ³ Si vero regnum quoque suum tuto
relinqui apud eum potuit reponique eo unde deciderat, ingenti
incremento surgit laus eius qui contentus fuit ex rege victo nihil
praeter gloriam sumere. Hoc est etiam ex victoria sua triumphare
testarique nihil se quod dignum esset victore apud victos irve-
nisse. ⁴ Cum civibus et ignotis atque humilibus eo moderatius
agendum est quo minor res est adflixisse eos. Quibusdam libenter
parcas, a quibusdam te vindicare fastidias et non aliter quam (in)
animalibus parvis sed obterentem inquinantibus reducenda manus
est; at in iis qui in ore civitatis servati punitique erunt occasione
notae clementiae utendum est.

22 Transeamus ad alienas iniurias, in quibus vindicandis haec
142r tria lex secuta est, quae | princeps quoque sequi debet: aut ut eum
quem punit emendet, aut ut poena eius ceteros meliores reddat,
aut ut sublatis malis securiores ceteri vivant.

2-3 potens-hoc *dist.* Gertz : potens, in iis — optinuisse. Hoc *dist.* Fickert
| 2 potens N¹ : ponens N¹ | 2-3. *suppl.* Fickert (*ex Pinc.*) : sibi fastigio NRC :
sibi fastigio QPFLG : sibi fastigium C1C2C3T : suo fastigio (obstitisse Eras.² :
par sibi fastigium vel sibi simile f. *Pinc.* : simile fastigium Gron. | 3 inplevit r :
inplebit N | 6 regnoque Q¹ Modius : regioque N : regio π L Curio (*mrg.*) : suo
T Mur. | 7 vivet *edd. vett.* | eius nomini RQ φ : eius nomini N : nomini eius
ψ *edd. vett.* | conferet *edd. vett.* | incolumis r : colomis N : incolomis R
| 9 transisset ε Eras.² : -se N | 13 victoria T Eras.² | apud R : aput N | 15 mi-
nor res Gertz : minores N : minoris R | 16 *suppl.* Lips. Cast. : animalibus N :
ab animalibus TG Eras.² | 17 sed N Hosius : et R : spurcis et Gertz (*dub.*
adn.) | 18 at R : ad N | is N Pré. : iis R *edd.* : his r | 22 emendet R : emendit N
| aut ut ε¹ ε² : aut N | poena R² : poenae NR¹ | 23-29,1 vivant ipsos facilius R
: vibant ipso fallius N

Ipsos facilius emendabis minore poena: diligentius enim vivit
cui aliquid integri superest. Nemo dignitati perditae parcat; inpu-
nitatis genus est iam non habere poenae locum.

² Civitatis autem mores magis corrigit raritas animadversio-
5 num: facit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium et
minus gravis nota est quam turba damnationum levat et severitas
quod maximum remedium habet adsiduitate amittit, auctoritatem.
³ Constituit bonos mores civitati princeps et vitia eluit si patiens
eorum est, non tamquam probet, sed tamquam invitus et cum
10 magno tormento ad castigandum veniat. Verecundiam peccandi
facit ipsa clementia regentis: gravior multo poena videtur quae a
miti viro constituitur. 23 Praeterea videbis ea saepe committi quae
saepe vindicantur. Pater tuus plures intra quinquennium culleo
insuit quam omnibus saeculis insutos accepimus. Multo minus
15 audebant liberi nefas ultimum admittere quam diu sine lege
crimen fuit. Summa enim prudentia altissimi viri et rerum naturae
peritissimi maluerunt velut incredibile scelus et ultra audaciam
positum praeterire quam dum vindicant ostendere posse fieri;
itaque parricidae cum ea lege coeperunt et illis facinus poena
20 monstravit: pessimo vero loco pietas fuit postquam saepius
culleos vidimus quam cruces. ² In qua civitate raro homines
puniuntur, in ea consensus fit innocentiae et indulgetur velut
publico bono. Putet se innocentem esse civitas, erit; magis irasce-
tur a communi frugalitate desciscientibus si paucos esse eos
25 viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati quanto

1 poena Q : poena N | 2 aliquid integri R : aliquid integri N : parcat R : pas / cit
N | 3 habere N¹ : habere N¹ | poenae R : poenae N | 4 mores N¹ : moris N¹
| raritas Reeve (*confer ver. 21-22*) : paritas N : parcitas (*verbum a Senecae*
aetate alienum; confer ThLL 10, 1, 327, 36 - 328, 69) R *edd.* | 5 multitudo R :
multitudo N | 8 eluit Gertz : eius N : eius aufert C : eius compescit T *edd. vett.* :
eius facilius reprimit G Haase : eius facilius compescit Curio : eius felicius
compescit Lips. : eruit Gron.¹ : (eluit) vitia eius Hosius¹ (*dub. app., del. et*) :
(vincit) vitia eius Rossh.² : eius (eluit) Brak. : alii alia | 10 castigandum R :
castigando N¹ : castigandum N¹ | 13 intra R : infra N | 17 maluerant Fickert
| 17-18 audaciam positum praeterire R : audacia positum praeteriret N
| 19 cum ea ε : cum a N : cum CT *edd.* : a ε Haase : cum hac Pré. | 20 mons-
travit N¹ : monstra N¹ | 23-24 irascitur Eras.² | 25 crede QC π L² : credere N

plures mali sint. 24 Dicta est aliquando (in) senatu sententia ut servos a liberis cultus distingueret; deinde apparuit quantum periculum immineret si servi nostri numerare nos coepissent. Idem scito metuendum esse si nulli ignoscitur: cito apparebit pars civitatis deterior quanto praegravet. Non minus principi turpia sunt multa supplicia quam medico multa funera. Remissius inperanti melius paretur: ² natura contumax est humanus animus et in contrarium atque arduum nitens sequiturque facilius quam ducitur; et ut generosi ac nobiles equi melius facili freno reguntur, ita clementiam voluntaria innocentia impetu suo sequitur et dignam putat civitas quam servet sibi. Plus itaque hac via proficitur.

143r 25 Crudelitas | minime humanum malum est indignumque tam miti animo; ferina ista rabies est, sanguine gaudere ac vulneribus et abiecto homine in silvestre animal transire. Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni Lysimachum obicias an ipse laceres dentibus tuis? Tuum illud os est, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius ungues esse, tibi rictum illum edendorum hominum capacem! Non exigimus a te ut manus ista, exitium familiarium certissimum, ulli salutaris sit, ut iste animus ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem caedemque satietur;

1 mali sint. Dicta Gruter^{an} (dub.): malis indicta N: mali sint. Indicta ψ edd. vet.: mali sint. (In) senatu dicta Mur.: mali sint. Decretum Pré.: alii alia suppl. Gron. (ex Mur., qui verba ante dicta traiecerat): senatu N: senatus Q Gruter^{an}: a senatu r edd.: <de> senatus Pré.: sententia ut Q' C ψ: sententi / Aut N sententia aut R r | 5 minus R: minus N | 6 remissius N^o: -sio N^o | 8 sequiturque R: sequitur quae N^o: sequitur quae N^o | 9 ducitur R: dicitur N: nobiles R (sola fere emendatio ingeniosa ad libras. De clementia in hoc codice; confer Praefat. adn. 32): no / N | equi r: aequi N | 10 clementiam R^o: clementia N: clementia R^o | 13 indignumque R: indignumquae N: indignum Curio | 14 animali Gertz (dub. app.) | 15 homine r: homini N | 16 Lysimachum π L: lisimachum N | 17 illud om. R edd. | 18 potius N^o R: ti potius N^o | 20 certissimum TQ: certissima N: (in) exitium ...) certissima G Sku.

clementia iam vocatur ad occidendum amicum (cum) carnifex inter homines eligitur. ² Hoc est quare vel maxime abominanda sit saevitia, quod excedit fines primum solitos, deinde humanos, nova supplicia conquirat, ingenium advocat (ut) instrumenta excogitet per quae varietur atque extendatur dolor, delectatur malis hominum; tunc illi dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam, cum crudelitas versa est in voluptatem et iam occidere hominem iuvat. ³ Natura talem virum a tergo sequitur eversio, †odiae†, venena, gladii; tam multis periculis petitur quam multorum ipse periculum est, privatisque non numquam consiliis, alias vero consternatione publica circumvenitur. Levis enim et privata | perniciēs non totas urbes movet; quod late furere coepit et omnes adpetit undique configitur. ⁴ Serpentes parvulae fallunt nec publice conquiruntur; ubi aliqua solitam mensuram transit et in monstrum excrevit, ubi fontes sputu inficit et, si adflavit, deurit obteritque quacumque incessit, ballistis petitur. Possunt verba dare et evadere pusilla mala, ingentibus obviam itur. ⁵ Sic unus

1 clementia iam vocatur Baeh.²: clementiam vocatur NT: clementiam vocatur R^o: clementia invocatur R^o r: clementia vocatur Q: clementia vocatur (si) Eras.²: leo etiam invocatur Pinc.: clementia vocatur (si) Lips.: clementia vocatur (eligitur ver. 2 del.) Gron.: clementiam voca ubi Haase: clementiam vocatur (si) Gertz (dub. app.): clemens iam vocatur (si) Feldm.: alii alia | suppl. Euss. Baeh.²: (si) Braund | 2 abominanda N^o: abominand N^o | 4 suppl. Gertz: excogitet Gertz: excogit et N: excogitat r edd. | 5 extendatur r: extantatur N: delectatur C1C2C3 Haase²: delectetur NRQC: et delectetur ψ edd.: et delectatur Mur. | 6 illi N Hosius: ille T (probat Reeve) | durus FIG4: diri edd. vet. | 8 Natura talem Gertz (dub. adn.): Naturalem N: Nam talem Q edd.: Naturalis talem Baeh.²: Matura talem Gertz: nocitura talem Schu.: talem Kron.²: alii alia | eversio QCP1FT: aeversio NRPL: aversio P^o Gruter^{an} (dub.) Baeh.²: aversatio Wesen.: exsecratio Schu. | odiae NR: odia QC edd.: odiosus ψ: odio Eras.²: hodie (venena <cras> gladii Gertz (dub. adn.): insidiae Schu. fortasse recte: alii alia | 9 petitur C: patitur N: patet 5° Pinc.: multorum R: multor quam multorum N | 13 parvulae Hosius: parvulae N: parvulae R | 14 conquiruntur C Gruter^{an} Lips.²: consequuntur N: consequenter R: consequuntur Q ψ edd. | mensuram R: mensura N | 15 sputu Gertz: putu N: potu R (confer autem PLIN. nat. 10, 198) | inficit ψ edd. | sufflatu Mur.: suo afflatu Lips.²: (satu) si afflavit Baeh.²: alii alia | 16 ballistis N^o: balliti N^o | 17 et evadere R: evadere N | obviam itur R: obiamitur N

aeger ne domum quidem perturbat; at ubi crebris mortibus pestilentiam esse apparuit, conclamatio civitatis ac fuga est et dis ipsis manus intentantur. Sub uno aliquo tecto flamma apparuit: familia vicinique aquam ingerunt; at incendium vastum et multas iam domos depastum parte urbis obruitur. 26 Crudelitatem privatorum quoque serviles manus sub certo crucis periculo ultae sunt; tyrannorum gentes populique, et quorum erat malum et ei quibus imminebat, excindere adgressi sunt; aliquando sua praesidia in ipsos consurrexerunt perfidiamque et impietatem et feritatem et quidquid ab illis didicerant in ipsos exercuerunt. Quid enim potest quisquam ab eo sperare quem malum esse docuit? Non diu nequitia apparet nec quantum lubetur peccat. ³ Sed puta esse tutam crudelitatem, quale eius regnum est? Non aliud quam captarum 144r urbium forma et terribiles facies publici metus. Omnia maesta, trepida, confusa, voluptates ipsae timentur: non convivia securi ineunt, in quibus lingua sollicita etiam ebrii custodienda est, non spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi quaeritur; apparentur licet magna impensa et regis opibus et artificum exquisitis nominibus: quem tamen ludi in carcere iuvent? ³ Quod istud, dii boni, malum est, occidere, saevire, delectari sono catenarum et civium capita decidere, quocumque ventum est multum sanguinis fundere, aspectu suo terrere ac fugare? Quae alia vita

1 aeger R: aecer N | ne T Gertz: nae N: nec R | domum N^o: domus N^o | at ubi R: adubi N || 2 apparuit N^o: aparuit N^o | 3 manus QCC3 ψ: manibus N | intentantur N Gron.: intenduntur R edd. vet. | 4 at R^o: ad NR^o | vastum R: vastam N | 7 tyrannorum R: tyrannorum N | inconcinnitatem et ... et ei primus notavit Reeve; ad quam sanandam sive ei deleri (confer Sen. tranq. 14, 5) sive potius et¹ (eū) scribi (confer ben. 3, 18, 3; 7, 2, 3; ira 1, 18, 4; nat. 7, 11, 2) potest | 9 ipsos TQ: ipsas N | perfidiamque r: -diaque N || 10 ab illis didicerant r: ob illis dicerant N | exercuerunt r: excu- N | 11-12 nequitia apparet φ Gertz (adp-): nequitia appareret NRQ: appareret nequitia π L: apparet (vel adp-) nequitia FTG edd.: paret nequitia g^o Mur.: nequitia (vitiā) adparat Alex. | 12 quantum ψ: quam nūr N^o: quam tur N^o | iubetur Mur.: videtur N | 13 crudelitatem r: -litam N | quale eius Eras.²: quare ius NRC: quare eius Q: quare his ψ | 14 terribiles N: -lis QP^o Wesen. | metus N^o: mets N^o | 15 trepida R: trepita N: turbida g^o: trepida et g^o edd. vet.: turbida et Lips. | timentur N^o: timetur N^o | 17 periculi N^oQ ψ: -lis N^oR φ || 19 iuvent R^oQ φ Lips.²: iubent NR^o ψ | 20 istud R: istut N | 21 quocumque R: quodcumque N | 22 aspectu R: aspectu N | 22-33,1 vita esset N^o: vilesset N^o

esset si leones ursique regnarent, si serpentibus in nos ac noxiosissimo cuique animali daretur potestas? ⁴ Illa rationis expertia et a nobis immanitatis crimine damnata abstinere suis et tuta est etiam inter feras similitudo; horum ne a necessariis quidem sibi rabies temperat, sed externa suaque in aequo habet, quo plus se exercitat. (eo incitat)ior. A singulorum deinde caedibus in exitia gentium serpit et inicere tectis ignem, aratrum vetustis urbibus inducere potentiam putat et unum occidi iubere aut alterum parum imperatorium credit: nisi eodem | tempore grex miserorum 144v sub ictu stetit, crudelitatem suam in ordinem coactam putat. ⁵ *** felicitas illa multis salutem dare et ad vitam ab ipsa morte revocare et mereri clementia civicam. Nullum ornamentum principis fastigio dignius pulcriusque est quam illa corona ob cives servatos, non hostilia arma detracta victis, non currus barbarum sanguine cruenti, non parta bello spolia. Haec divina potentia est, gregatim ac publice servare; multos quidem occidere et indiscretos incendi ac ruinae potentia est.

1 leones R: leonis N | 3 etuta R | 4 horum ne N^oQ Gruter^{2a}: ho ne N^o: morum ne R φ GIG2G3: morum. Apud homines autem ne ψ: Apud homines tantum nec Mur.: hominum Baeh.² | 5-6 suppl. Gertz: plus se exercitiora N: plus exercitiora R: possit exercitior a Agr.: plus saevit exercitiora A Baeh.²: plus se exercitat ira A (clausula heroica) Hostius²: plus se exerce(et) excitator A Prē.: alii alia | 6 exitia r: aescia N: edificia Q | 7 serpere φ edd. | 9 credit Q ψ: credat N | 10 sub ictu Gruter^{2a} Lips.²: subiectu N: subiectus R edd. vet.: sub (eius) ictu Prē. | lacunam statuit Mazz.² || 12 ornamentum R: ormentum N | 14 barbarum N Gruter^{2a} (dub.) Rossh.² Hosius²: barbarum R edd. | barbarum Q | 17 incendi NRC Hostius²: -dii r